

Individu in sociale processen

Citation for published version (APA):

Houben, G. J. P. M. (1973). *Individu in sociale processen*. (TH Eindhoven. Afd. Bedrijfskunde, groep socio-techniek : rapport). Technische Hogeschool Eindhoven.

Document status and date:

Gepubliceerd: 01/01/1973

Document Version:

Uitgevers PDF, ook bekend als Version of Record

Please check the document version of this publication:

- A submitted manuscript is the version of the article upon submission and before peer-review. There can be important differences between the submitted version and the official published version of record. People interested in the research are advised to contact the author for the final version of the publication, or visit the DOI to the publisher's website.
- The final author version and the galley proof are versions of the publication after peer review.
- The final published version features the final layout of the paper including the volume, issue and page numbers.

[Link to publication](#)

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

If the publication is distributed under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license above, please follow below link for the End User Agreement:

www.tue.nl/taverne

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at:

openaccess@tue.nl

providing details and we will investigate your claim.

ARW 7301
10
THE

april 1973

th

**University of Technology Eindhoven
Netherlands**

Department of Industrial Engineering

e

INDIVIDU IN SOCIALE PROCESSEN

G.J. Houben

Vakgroep Sociotechniek

INHOUD

- I INLEIDING

- II RECENTE ONTWIKKELING IN MENSMODELLEN: VAN STRUKTUREN NAAR WARME PROCESSEN.
 - II-1 Stationnaire structuurbenaderingen.
 - 1-1 de trekken en typenbenadering
 - 1-2 de psychoanalytische benadering
 - 1-3 motivatie en beheersing.
 - II-2 Homeostatische procesbenaderingen.
 - 2-1 de leerpsychologische benadering
 - 2-2 de "informationprocessingpsychology".
 - II-3 De systeembenadering

- III SYSTEEMAANPAK ALS WARME PROCESBENADERING.
 - III-1 Belangrijkste begrippen
 - III-2 Centrale processen
 - 2-1 registratie en afwijkingsbepaling
 - 2-2 keuze van operaties en transformaties.
 - III-3 Interferentie en interferentiereductie.

- IV HANDHAVEN VAN INTERAKTIEKANSEN EN GEZONDHEID.
 - IV-1 De homeostatische benadering.
 - IV-2 Interferentie en gezondheid
 - IV-3 Stress en neurosen
 - IV-4 Sociale processen en schizofrenie.

- V KORTE SAMENVATTING.

I. INLEIDING.

De vooruitgang en specialisering binnen de sociale wetenschappen heeft ertoe geleid dat vanuit deze denkwerelden steeds meer bijdragen worden geleverd aan het sturen van sociale processen. Theorieën gericht op beheersing van de werkelijkheid bevatten steeds min of meer impliciete mensmodellen waarin manipuleerbare variabelen ingebouwd zijn. Deze zijn primair bepaald door politiek sociale constraints, die de sociale structuren leveren.

Het steeds gericht zijn op de toekomst van de mens brengt hem er echter ook toe te "spelen" met deze constraints, door deze niet als starre voorwaarden in modellen in te bouwen, om op deze manier bijdragen te leveren aan verandering van structuren.

De verandering van de politiek sociale werkelijkheid deed de rechtswetenschappen in hun evolutie van de laatste 200 jaar gebruik maken van mens-modellen, waarin de mens veranderde van een "zondige vrijwillige overtreder van Godswetten", via "de onvrijwillige psychische gestoorde" naar de "mens die voor zichzelf en voor zijn omgeving een probleem is"; een wezen dat wetten verandert door er tegen te rebelleren, als deze niet meer bij hem passen.

Zag de oude sociologie de mens als een "konformist terwille van algemeen welzijn", waarvoor geldt dat afwijkend gedrag beheerst behoort te worden; de moderne benadering ziet gewenste sociale verandering op basis van "rationele probleemoplossing" en "koördinatie van het gedrag van probleemoplossers". De mens is geen passieve konformist meer, levend in bureaucratische structuren, maar een creatieve strategische "konformist", die streeft naar verandering van niet adequate structuren.

Zo evolueerde de psychologische kijk op de mens, van de "uitwisselbare" met relatief konstante trekken, (selectiebenadering) naar de dynamische visie, die gelooft in verandering van de capaciteiten van de mens. Satisfactie is niet meer voldoende; de mens zoekt gezondheid en geluk (welzijn).

De snelle verstedelijking en industrialisering, vooral sinds de tweede wereldoorlog, heeft verandering sterker dan ooit tot levensnoodzaak gemaakt.

Willen de gedragswetenschappen bijdragen leveren aan het beheersen van sociale processen, dan zal men noodzakelijk uit moeten gaan van een dynamische kijk op de mens.

De opzet van dit rapport is niet het presenteren van een dogmatische visie op de mens; maar een bijdrage te leveren op basis van de huidige stand van de wetenschap aan een mensmodel dat zicht geeft op de gezondheidsproblematiek en het "evenwichtig" functioneren van mensen in sociale processen.

Na deze inleiding zal in het volgende hoofdstuk aandacht worden besteed aan de evolutie in het denken over de mens binnen de psychologie en sociale psychologie in de laatste twintig jaar.

Daarna komt de systeembenadering als warme procesbenadering naar voren. Op basis van deze aanpak wordt in het laatste hoofdstuk ingegaan op de gezondheidsproblematiek.

II. RECENTE ONTWIKKELING IN MENSMODELLEN: VAN STRUKTUREN NAAR WARME PROCESSEN.

De oudste inzichten binnen de psychologie en sociale psychologie, in het functioneren van de mens zijn te klassificeren onder de "trekken en typenbenadering" of onder de psychoanalytische "state"-aanpak. Van meer recente datum zijn de dikwijls aanvullende studies vanuit de leerpsychologie; de informatietheorie (informationprocessing-psychology) en de systeemtheorie.

De relatief statische, deskriptieve benadering van de eerste twee "tradities" vond een aanvulling in noties over motivatie en "control".

In dit hoofdstuk wordt beknopt ingegaan op deze vijf tradities (met alle nadelen aan een beknopte behandeling verbonden) en wordt telkens gepoogd de voor en nadelen van de benaderingen weer te geven. Ook wordt gezocht naar motieven om het nut van de systeembenadering aan te tonen.

Evenals in de andere wetenschappen is ook de psychologie uit-gegaan van de studie van zich herhalende gedragspatronen. Men probeerde gedrag te voorspellen op basis van empirisch gekonstateerde structuren in gedrag. Reeds vroeg gaf men echter ook al beschrijvingen van processen. Aan een analyse hiervan kwam men voorlopig nog niet toe.

In de eerste paragrafen zal aandacht besteed worden aan de zogenaamde "trekken en typenbenadering" en aan de psychoanalytische "state" aanpak, waarbij de komplementaire motivatie en controltheorieën ook even aan de orde zullen komen. Dit onder het hoofd "stationnaire structuurbenaderingen". Daarna zullen de "leerpsychologische" en de "information-processing benadering als homeostatische procesbenaderingen aan de orde komen; terwijl tot slot de systeembenadering behandeld gaat worden.

II-1. Stationnaire structuurbenaderingen.

In tegenstelling tot de structuurbenadering die op basis van de frekwentie van het voorkomen van patroonmatig (zich herhalend) gedrag toekomstig gedrag probeert te voorspellen, wil de procesbenadering inzicht krijgen in het gebeuren op basis van een volgtijdige analyse hiervan. De procesbenadering is uit de structuurbenadering voortgekomen omdat "interfererende" gebeurtenissen het voorkomen van patronen die voldoende generaliseerbaar zijn zeldzaam maken.

Het zoeken naar persoonlijkheidskenmerken op basis waarvan men gedrag kan voorspellen, onafhankelijk van de situatie waarin het individu verkeert kan men karakteriseren als psychologisch determinisme. (M.Goldfried and R.Kent 1972; W.Mischel 1968, 1971). Alleen met betrekking tot intellectuele en cognitieve variabelen wordt in empirisch onderzoek steun gevonden voor de traitbenadering. Dit geldt ook voor zelfbeschrijvingen met behulp van trekkendimensies (W.Mischel 1968, S.Budner 1962, J.Vannoy 1965 e.a.).

Verdere kritiek op de stationnaire structuurbenadering in zijn algemeenheid zal onder de volgende paragraaf behandeld worden, die zich zal bezighouden met de psychoanalytische benadering.

II-1-2. De psychoanalytische benadering.

De traditionele psychoanalytische benadering vindt dat tijdens de kinderjaren de basispersoonlijkheidskern gevormd wordt die in essentie niet verandert. Deze "underlying personality" blijft min of meer konstant onafhankelijk van de situatie. Ze doorloopt via een konstant proces bepaalde structuren, de zogenaamde stadia (states).

Onderzoek toont aan dat mensen hun eigen en andermans gedrag interpreteren als consistent. Mensen en dus ook onderzoekers hebben bepaalde sociale theorieën. Fysieke konstantheden in bewegingen en voorkomen van het individu, regelmatigheden in zijn omgeving, de dubbelzinnige en vage betekenis van begrippen die in sociale processen gebruikt worden, de tendentie om inkonsequenties in funktioneren "glad te strijken", en het feit dat begrippen ondanks tegenstrijdige informaties niet zo gemakkelijk veranderen zijn mechanismen die het begrippen (attributen") toekennen aan individuen zeer problematisch maken.

Toch kan de wetenschap alleen maar funktioneren via het toekennen van attributen. Hoe kan men nu bovenvermelde tegenstrevende processen overwinnen? De leerpsychologen denken dit te bereiken door middel van kritisch "exakt" experimenteel onderzoek; de systeem- en informatie-theoretici door middel van een nieuw soort logica bij de konstruktie van hun modellen. (methodologie voor theorievorming).

Voor we hier op ingaan behandelen we even de komplementaire deskriptieve benadering van de motivatie- en beheersingstheorieën.

II-1-3. Motivatie en beheersing.

Zonder diep in konkreto hier op in te gaan is het van belang te wijzen op theorieëncomplexen met een homeostatisch dikwijls deskriptief karakter, die zochten naar dynamisering van de inzichten in de werking van de mens. Bij motivatie wordt gedacht aan bepaalde kracht die het individu leidt en aktiveert. Aan die kracht wordt meestal bepaalde richting en intensiteit toegekend (vb. motivatietheorie van V.Vroom; dictaat O Y I).

Wordt bij motivatie duidelijk gelet op effectiviteit van doeleinden nastrevende processen in het individu, bij beheersing denkt men aan reguleringen gericht op bepaalde wijzen van functioneren in bepaalde "beperkende" situatie. Ook hier gelden homeostatische inzichten o.a. weer te geven onder de begrippen verdringing en sublimatie. Terwijl in het eerste geval de verboden impulsen worden verdrongen naar het onbewuste, is in het tweede begrip sprake van een onschadelijk maken door een "omvormen".

Een voorbeeld van een aanpak die beheersing probeert te meten is de "Block personality test of control" (R.Lazarus 1963). Deze schaal is helemaal in te passen in de trekken en typenbenadering, doch is ook illustratief voor het feit dat de mate van rigiditeit van functioneren van een individu een interessante variabele is, die logisch heeft geleid naar de procesbenadering.

We zullen hier zeer beknopt ingaan op drie bekende schalen, die alle drie bepaalde vormen van rigiditeit willen meten. Dit zijn achtereenvolgens de F-schaal, de D-schaal en de Machschaal.

Met een tussenpause van telkens tien jaar verschenen de baanbrekende studies over het kognitief functioneren van de mens van:

J.Adorno et al: the authoritarian personality 1950

M.Rokeach: the open and closed mind 1960

en R.Christie and F.Geis: Studies in machiavellianism 1970.

Wilde de eerste studie een specifiek inzicht hebben in fascisme en fascistoïde vormen van functioneren; de tweede concentreerde zich op onverdraagzaamheid en daaraan ten grondslag liggend dogmatisme. In de derde studie is de flexibiliteit in manipuleren van de sociale omgeving door het individu aan de orde.

De F-schaal: psychoanalytische theorieën leverden het materiaal voor inzicht in "de sterke neiging tot wrede overheersing van de zwakke gekombineerd aan "onderdanigheid aan de sterke", dat mee de basis ging vormen voor de schaal. Men stelde dat "diepe persoonlijkheidstrekken" sterk mee bepalend waren voor politiek sociale overtuigingen.

In dit geval dacht men hierbij aan:

- antisemitisme in het bijzonder, en ethno-centrisme (hoge waardering voor eigen natie, lage waardering voor negers en minderheidsgroepen) in het algemeen. Het "eigen" sociale systeem ervaart men als terecht dominant, gekombineerd aan een moraliserende houding ten aanzien van andere sociale systemen.

De psychoanalyse leverde persoonlijkheidsvariabelen, zoals bijv.:
- onderwerping aan autoriteit gekoppeld aan projectie (omdat men autoriteit niet durft aan te vallen); bijgelovigheid, pseudomannelijkheid, destructivisme, cynisme, repressie enz.

De D-schaal: bij deze schaal werden ideologische politiek sociaal relevante uitspraken vermeden. Verdraagzaamheid werd omschreven als: de mate waarin anderen worden geaccepteerd, ongeacht of ze het eens of oneens met de betrokkene zijn". De zogenaamde "gesloten geest" wordt gekenmerkt door een in hoge mate verwerpen van tegengestelde opvattingen; een relatief lage graad van onderlinge verbondenheid van de verschillende begripssystemen en een belangrijk grotere kennis van zaken die positief gewaardeerd worden, in tegenstelling tot negatief gewaardeerde. Naarmate men een meer "closed mind" heeft hangt de kennis meer af van irrelevante behoeften en extreme autoriteit.

De Mach-schaal: hierbij wordt zich ten doel gesteld het meten van de mate van flexibiliteit (komplementair aan rigiditeit) waarmee het individu anderen manipuleert. Machiavelli gaf in zijn werk "De Vorst" (1532) adviezen op basis van zijn diplomatieke ervaring, hoe men anderen kan manipuleren. Zowel de hoge F als de hoge Mach scoorders zijn het meestal eens met de uitspraak "de meeste mensen deugen voor geen cent". Terwijl echter de eersten hieraan morele konsekwenties verbinden, stellen de laatsten zich op opportunistisch standpunt. Onderzoek toonde aan dat veel contact met medemensen leidt tot hoge scores op de Mach-schaal. Zo neemt de score toe van chirurgen, via interne geneeskundigen naar psychiaters (W.Meuwese 1972).

II-2. Homeostatische procesbenaderingen.

Hoewel deze procesanalyses in de strikte zin afwijken van de konceptie van een homeostaat als een systeem dat zijn toestand handhaaft, geldt wel dat het systeem een éézijdige relatie heeft met zijn omgeving. Sociaal en emotioneel gedrag vormen een restcategorie. Handhaving van interactiekansen valt dan ook buiten het perspectief.

We besloten om twee "richtingen" hier onder te brengen:

- de leerpsychologische traditie, en de
- psychologie van de informatieverwerking.

II-2-1. De leerpsychologische traditie.

We zullen hier weer enkele inzichten weergeven over de aanpak van deze traditie over het denken met betrekking tot de mens. Onder III-2 zal iets konkreter op de bijdragen aan het systeemmodel ingegaan worden. (zie ook: G.Miller, E.Galanter and K.Pribram 1960). In extremo zijn behavioristen reductieën; (C.Hempel 1966) psychologische verschijnselen zijn uiteindelijk biologisch of fysisch-chemisch van aard. Hoewel psychologische termen ogenschijnlijk verwijzen naar geestelijke toestanden en naar processen in de "psyche", dienen ze in feite als middel om te spreken over min of meer ingewikkelde-aspekten van gedrag: Met name over neigingen of disposities om zich in bepaalde situatie op karakteristieke wijze te gedragen. Zegt men van iemand dat hij intelligent is, dan is hij geneigd om zich op bepaalde karakteristieke wijze te gedragen. Namelijk op manieren die wij onder die omstandigheden intelligent noemen.

De klemtoon wordt gelegd op wat het individu doet in verschillende situaties; dit wordt bepaald door zijn "aangeleerd vermogen" (ability; acquired skill) en de momentane omgevingsprocessen (J.Wallace 1966).

Leidde aanvankelijk konfrontatie tussen de leerpsychologie en de traditionele typen en de psychoanalytische benadering tot felle botsingen (W.Mischel 1968, M.Goldfried and R.Kent 1972, G.Allport 1966); over het algemeen kan men spreken van een wederzijds bevruchtingsproces. Speciaal de social learningtheories van A.Bandura and R.Walters (1963) en J.Rotter (1972) leverden belangrijke bijdragen aan het inzicht in het functioneren van de mens.

Terwijl de S-R theoretici "gewoonten" bij individuen signaleren om in specifieke situaties zich op bepaalde manier te gedragen (prikkelcondities → gewoontegedrag) leggen cognitieve theoretici de klemtoon op het leren van cognitieve structuren. Dit zijn begripsstructuren die het individu in staat stellen "verstandig" te handelen. (M. Manis 1971).

Op de filosofische bezwaren tegen het reduktionisme wordt hier niet ingegaan (zie C. Hempel 1966). Overtuigend werd door de leerpsychologen aangetoond dat de experimentele methode een vruchtbare benadering van de studie van de mens inhield. Niet alleen de verfrissende bijdragen aan de verschillende probleemgebieden (speciaal persoonlijkheidspsychologie en psychoanalyse tonen dit aan; vooral ook de pogingen van verschillende andere wetenschappen om gebruik te maken van de leerpsychologische inzichten. Voor cybernetische aanzetten voor interpretatie van gedrag zie de studie van G. Miller, E. Galanter en K. Pribram (1960); binnen de sociologie dreigt zelfs een "Behavioral Sociology" te ontstaan (zie o.a. K. Opp: Verhaltheoretische Soziologie 1972 en R. Akers 1967).

Terwijl bepaalde theoretici zelfs zover gaan de "redding" van de gedragswetenschappen te verwachten van bepaalde empirische tradities. (leerpsychologie; roltheorie (D. Pugh 1966, H. Simon 1964 e.a.) en sociale beïnvloeding (J. Tedeschi 1972)), gokken anderen op integratie van huidige inzichten op basis van bepaald "soort logika". Minder expliciet komt de informatietheorie naar voren in de psychologie der informatieverwerking, terwijl een stuk meer expliciet de systeemtheorie gebruikt wordt in de systeembenadering (G. Allport 1960).

Na een beknopte karakterisering van de "informatioprocesing psychology" zal in de laatste paragraaf gezocht worden naar een motivering van het nut van de systeemtheorie als integratiekader (zie ook: W. Ashby 1961, F. Emery 1969, O. Young 1964, A. de Leeuw 1973, A. Hanken 1973, L.U. de Sitter 1972).

II-2-2 De "informationprocessing psychology".

Recente ontwikkelingen op het gebied van computers, elektronische "dataprocessing systems" en in de automatisering hebben samen met het kader van de wiskundige informatietheorie een stoot gegeven aan de studie van de mens als informatieverwerkend systeem.

Begrippen als content, redundancy, reliability, availability, feed-back, noise en filter zijn steeds meer toegepast in ergonomie (A. Sanders 1967 en N. Heimstra and V. Ellingstad 1972) en organisatie-

theorie (M. Alexis 1967). Ook in de meer basistheoretisch georiënteerde tradities van H. Simon and A. Newell 1969, van J. Miller 1971, 1972 en van H. Schroder and P. Suedfeld 1971.

In het boek van H. Schroder and P. Suedfeld: "Personality theory and informationprocessing" wordt in een inleidend hoofdstuk een overzicht gegeven van de pluriformiteit van benaderingen. Er wordt op gewezen dat inderdaad de informatietheorie een nuttige bijdrage levert aan de integratie van inzichten op het gebied van probleemoplossing, denken, waarnemen, begripsvorming, enz. Tegelijkertijd komt echter het zwakke punt naar voren bij deze procesbenadering, namelijk: dat de informationprocessing aanpak een koude benadering is gebleven: "the theorists tend to ignore the emotions - and logically so, since the preferred model is the unemotional computer".

Wordt door N. Heimstra en V. Ellingstad en door Miller de systeemtheorie expliciet gebruikt voor descriptie en aan elkaar koppelen van theorieën van een echte integratie en analyse is hier geen sprake. De benadering van speciaal J. Hunt in bovenvermeld werk van H. Schroder and P. Suedfeld blijkt dichter bij een systeemanalyse te liggen. In zijn hoofdstuk "Intrinsic motivation" beperkt hij zich tot motivatie inherent aan de interactie tussen informatie gericht op in werking stellen, stimuleren en sturen van gedrag. Hij verklaart "emotional arousal" of basis van "incongruity in information processing".

Dit begrip (G. Miller et al. 1960) verwijst naar de diskrepanctie tussen "heersende omgevingskondities" en bepaalde "standard" (norm) binnen het systeem. In het vlak van de "informational interaktion" onderscheidt J. Hunt verschillende soorten normen, waarbij hij "standard" definieert als het gewogen logaritmisch gemiddelde van bijvoorbeeld de intensiteiten van de inputs, die ervaren werden. De motiverende "incongruity" definieert hij als het verschil tussen een meting van de huidige input en deze standaard maat (J. Hunt 1971).

Een niet gebruik maken van het konfliktbegrip zoals dit zich evolueerd heeft op basis van "social exchange en machtstheorieën ontwikkeld in sociale situaties" (vgl. de studies van R. Carson 1969, P. Secord and C. Backman 1965, M. Rokeach 1968, D. Berlijne 1960, J. Sieben and J. Lanzetta 1964, W. Nord 1969) maakt een doorbraak naar een analytisch inzicht in emotionele processen onmogelijk. Inzichten in deze traditie ontwikkeld zijn dan ook alleen relevant voor relatief statische situaties

(ergonomie: man-machinesystemen).

In de volgende paragraaf zal het systeemtheoretisch perspectief aan de orde komen.

II-3 De systeembenaderingen.

Kwam de psychologie van de informatieverwerking al tot een zeker inzicht in emotioneel gedrag bij zogenaamde stress studies die gebruik maakten van begrippen als "over"- en "underload" (M. Driver and J. Streufert 1969 en J. Miller 1960 en 1971) en bij de verklaring van intrinsieke motivatie op basis van "interactie tussen informatie", aan een scherpere analyse werd niet toegekomen omdat de relatie met de omgeving alleen gelegd werd via een "eenzijdig" proces van informatie-absorptie.

De systeemtheorie legt de klemtoon op de dynamische wisselwerking tussen systeem en omgeving.

In de stressliteratuur tekent zich zeer recent het inzicht af dat theoretische modellen relevant voor verklaring van gedrag van individuen in dynamische konfliktueuze omgevingen allen neerkomen op zogenaamde problemsolving modellen (Streven naar leerpsychologie als reddend integratiekader?; S. Levine and N. Scotch 1970). Inderdaad blijken cognitieve variabelen in dynamische situaties een zeer centrale rol te spelen (R. Lazarus 1966). Uit de stress studies blijkt echter ook dat het individu dan zowel met zijn "externe" omgeving als met zijn "interne processen" bezig is. Psychoanalytische studies van menselijk gedrag in problematische situaties wijzen ook op reductie van het problematisch karakter door zelfbedrog (A. Freud: Verdedigingsmechanismen).

Beter dan problemsolving lijkt ons de karakterisering "interferentiereductie" (zie verder III-3).

Blijkbaar is hier duidelijk aan de orde behalve de effectiviteit van bepaald gedrag met betrekking tot bepaalde externe omgeving de efficiency van het gebruik van ter beschikking "staande" interne operaties en het korte respektievelijk lange termijn effect op deze operaties. De beperkte capaciteit van het individu dwingt het efficiënt gebruik te maken van zijn middelen (D. Mechanic 1970).

Ook de moderne psychologische studies van het "attentiever-schijnsel" gaan ver de verklaringskracht van de traditionele "informationprocessing psychology" te boven (zie hiervoor o.a. III-2-1).

Integratie van deze moderne inzichten vraagt om een systematische benadering, waarbij relaties worden gelegd tussen complexiteit en

mate van beheersbaarheid van omgevingsprocessen en het functioneren van het individu als systeem. Het zal blijken dat subsysteemyormingsprocessen binnen individu een centrale rol gaan spelen.

Het thema voor een systeem-theoretisch mensmodel, waarvoor een aanzet nu aan de orde zal komen is het gedrag van de mens in sociale processen.

In het navolgende hoofdstuk wordt na een behandeling van de centrale begrippen overgegaan tot een op basis van de empirie weergegeven inzicht in de zogenaamde centrale processen van het individu. Tot slot wordt een analyse gegeven van de interferentie en interferentiereductie die hieraan ten basis liggen.

In het laatste hoofdstuk wordt ingegaan op de problematiek van de gezondheid.

III. SYSTEEMAANPAK ALS WARME PROCESBENADERING.

Behalve de in de volgende paragraaf aan de orde komende belangrijke begrippen, zullen in de daarna volgende paragrafen nog enkele begrippen ontwikkeld worden. We beperken ons hier tot een herhaling van enkele voor het begrijpen van het verdere verhaal onmisbare begrippen.

III-1. Belangrijkste begrippen.

Ook hier wordt uitgegaan van normen als criteria op basis waarvan relaties tussen elementen worden gekozen. Manifesteren zich bij de keuze twee aan elkaar tegenstrijdige normen dan spreekt men van interferentie. Omdat normen bepalend zijn voor de systeemvorming, ontstaan dan in zo'n proces twee subsystemen, die met elkaar interfereren.

Gedrag van een systeem, waarbij bepaalde input omgezet wordt in de output noemt men wel een transformatie.

Deze is steeds het gevolg van één of meer aan elkaar gerelateerde konkrete processen (zgn. operaties) naarmate men meer keuzemogelijkheid heeft met betrekking tot dergelijke operaties is het gemak waarmee men interferentie kan reduceren groter.

Een systeem is meer rigide naarmate het aantal functioneel ekwivalente operaties afneemt. (L.U.de Sitter 1972).

III-2. Centrale processen.

Men kan op basis van de systeemtheorie en van bestaande psychologische en sociaalpsychologische empirische inzichten een typologie ontwerpen van zogenaamde centrale processen die zich bij het verwerken van prikkel vanuit de omgeving voordoen. Zo kan men een onderscheid maken tussen:

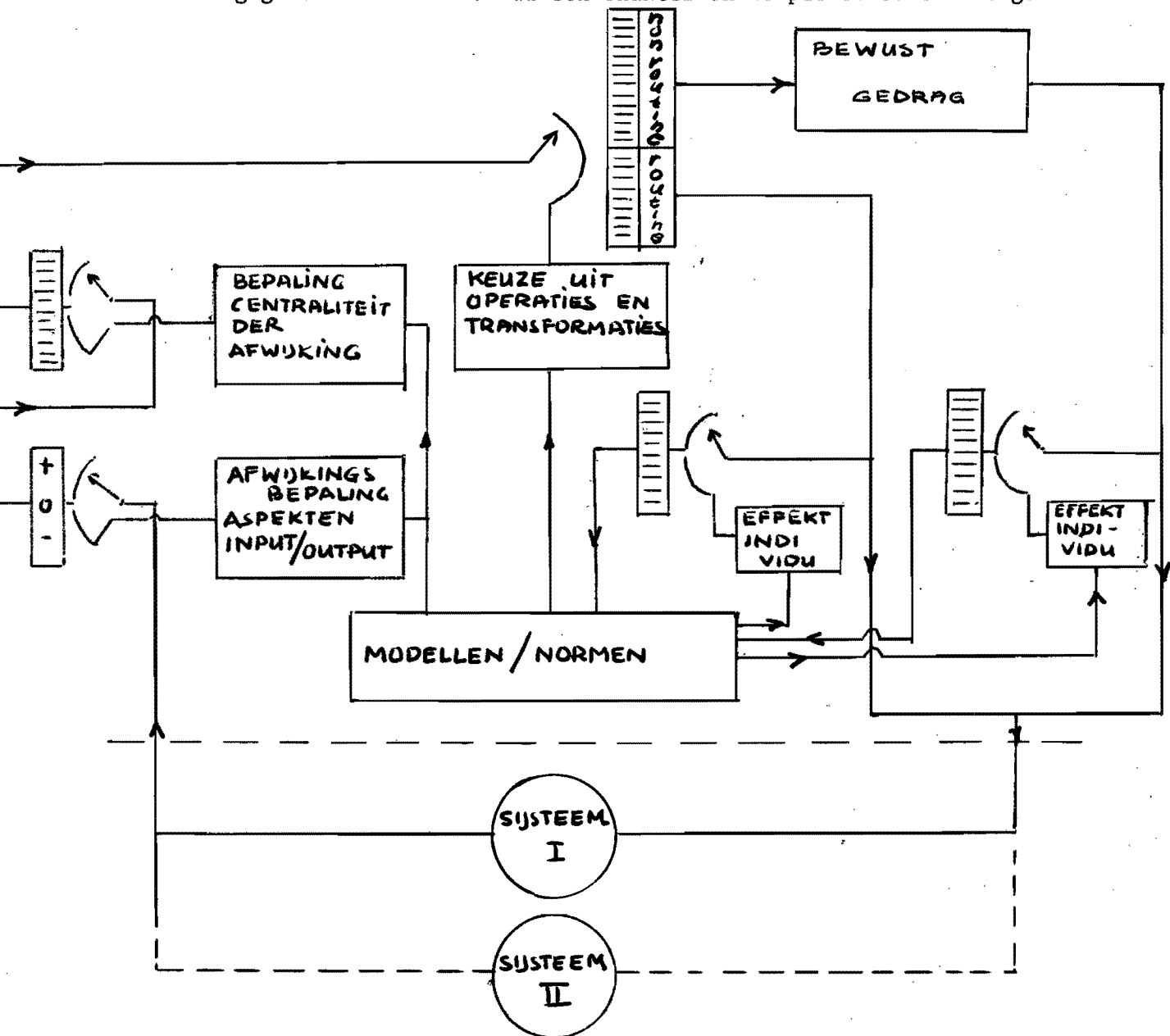
- registratieprocessen. Hierbij worden prikkels vanuit de omgeving op een of andere wijze "opgeslagen" (storage) in het systeem. Na een transformatieproces ontstaan zogenaamde symbolen. Dit zijn "tekens" (zich wel voor te stellen als normen en modellen van de omgeving) die verwijzen, of wel een relatie hebben met objecten in de omgeving. Objecten worden waargenomen, attributen door de sociale omgeving hieraan toe te kennen worden geleerd. (onthouden respectievelijk vergeten).

- afwijkings bepalingsprocessen. Wil het systeem tot een gedragsbepaling komen met betrekking tot objecten of systemen in zijn omgeving (eventueel met betrekking tot zichzelf) dan is het nodig dat af-

wijkingen tussen waargenomen stimuli (inputs) en geregistreeerde symbolen bepaald worden. Deze afwijkingsbepaling op basis van modellen van de omgeving en normen van het systeem vormen de basis voor de derde klasse van processen:

- de keuze van operaties en transformaties. Door het kiezen en vertonen van bepaalde operaties en transformaties probeert het systeem zijn interactiekansen met betrekking tot de omgeving te handhaven of te vergroten.

Voorlopig worden deze centrale processen in het navolgende schema even weergegeven. Onder IV-3 zal een exakter en complexer schema volgen.



Schema 1.

In bovenstaand schema zijn de bovenvermelde processen, die slechts gebrekkig van elkaar te scheiden zijn, ondergebracht. Centraal staat de "black box": modellen/normen. De inhoud ervan is slechts beperkt weer te geven als een stationnaire structuur. Men kan beter spreken van een geheel van registratieprocessen. Men moet hier niet alleen denken aan registratie van begrippen en begripssystemen. We gebruiken liever het bredere begrip "symbool". Afhankelijk van de interactiekansen met de omgeving en het effect van feitelijke interacties met, respectievelijk inputs uit de omgeving op het individu wordt bepaald wat meedoet in en zich weet te handhaven in de registratieprocessen. (onthouden).

Basis voor de verklaring van de registratieprocessen en voor de keuze van de operaties vormt de afwijkingsbepaling. De afwijking van op basis van de huidige registratieprocessen gewenste en door de omgeving nu of in de toekomst te verwachten gevraagde operaties en transformaties is bepalend voor de verloop van registratieprocessen en de keuze van operaties en transformaties met betrekking tot de omgeving.

Met betrekking tot het schema valt verder nog op te merken dat:

- het individu steeds interakteert met méér dan een systeem uit zijn omgeving. Een relatie aangaan met systeem I betekent steeds een sociaal proces binnen een bepaalde omgeving (systeem 2 etc.) (F.Alport 1962, K.Weick 1969). Het zal blijken dat dit fundamenteel uitgaan van de triade als basis voor een sociaal proces zeer van belang is voor de ontwikkeling van een systeemmodel waarin het interferentie begrip een centrale plaats inneemt.

- het nodig is om terwille van de verklaring van denk- en probleemoplossingsgedrag een onderscheid te maken tussen routine en nonroutine-operaties. Hoewel hier sprake is van een continuüm geldt voor de routine-operatie ideaaltypisch dat keuze plaats vindt op basis van een stationnaire structuur binnen de registratie. De ervaring "leert" het individu dat het beschikking heeft over "geschikte normen". Vindt het geen "geschikte normen" dan zal het deze via associatie van bestaande en door middel van zoekprocessen in de omgeving gaan vormen. Dit denk- en probleemoplossingsproces vindt deels in de black box bewust gedrag plaats.

Door het aanbrengen in dit voorlopige schema van de modellen en normen box en van de triade is de basis gelegd voor de emotionele processen, die in tegenstelling tot de aanpak van de information-processing psychologie dit systeem model tot een warm model van de mens moeten maken. (J.Hunt 1971).

Voorlopig wijst de aanduiding "centraliteit van de afwijking" op de "weerslag van de afwijking op de modellen en normen box". Naarmate het systeem n.l. een grotere betrokkenheid toont met betrekking tot bepaalde input spreekt men van "een sterkere graad van emotionaliteit". Interfererende inputs (eventueel input/komponenten) leiden tot een vergroting van de interferentiereducerende activiteit in het systeem en zodoende tot een sterkere graad van emotionaliteit.

Men spreekt wel in zo'n geval van een toename van stress. Dit kan gepaard gaan met gevoelens van dreiging en angst. Toename van stress kan door het individu echter ook als plezierig ervaren worden (behoefte aan sensatie, stimulerende uitdaging tot creatief gedrag enz.).

In de navolgende meer specifieke behandeling van de centrale processen zal in eerste instantie uitgegaan worden van empirisch materiaal. Eerst onder IV-3 zal expliciet ingegaan worden op interferentieprocessen. De inzichten op basis van de primair uit de experimentele psychologie en sociale psychologie stammende theorieën maken een andere aanpak onmogelijk. Gedrag van individuen in sociale situaties en in dynamische omgevingen zijn nog weinig exact bestudeerd. Toch zal blijken dat de huidige gebrekkige inzichten goed in te passen zijn en een goede basis vormen voor het systeemmodel. Een zich fokussen op het interferentiebegrip wordt eerst echt noodzakelijk bij de analyse van dynamische en/of sociale situaties (processen).

III-2-1. Registratie en afwijkingsbepaling.

We hebben gezien dat ook de "informationprocessing-psychologies" aan registratieprocessen een centrale rol toekennen. In onze kritiek kwam naar voren dat zij te deskriptief dikwijls op basis van een formeel (overbodig) gebruik van systeemtermen te werk gingen; en dat hun inzichten alleen relevant zijn met betrekking tot relatief weinig dynamische niet sociale situaties (v.b.: man-machine systemen).

Recente studies van psychologen en sociaalpsychologen in "attentie verschijnselen" (voor recente overzichten zie: N.Moray 1969, D.Norman 1969, D.Mostofsky 1970, A. Mc.Ghie 1969, J.Gyr 1966-1970 en J.Gyr 1972) geven een inzicht in waarnemingsprocessen in dynamische omgevingen. We vermelden hier beknopt enige informatie:

Waarnemen is een actief proces. Het individu is geen "fotografische plaat", die "passief" de omgeving registreert. Waarnemen betekent

steeds een op basis van min of meer centrale normen selektief aandacht hebben voor bepaalde objekten en -attributen van de omgeving. Psychologen gebruiken zelfs een apart begrip om het verschijnsel van "selektieve aandacht" aan te duiden: het begrip "attention". Niet alleen kiest het individu zijn omgeving; het bepaalt ook actief mee hoe en wat het waarneemt.

Prikkels die het organisme opvangt, of deze nu van elektromagnetische aard (bij zien), van mechanische (bij horen en voelen), van warmte (bij voelen van warmte of koude) of van chemische aard zijn (bij proeven en ruiken) worden opgevangen via neurofysiologische processen in zogenaamde sensoren of receptoren. Hier vinden afwijkingsbepalingen primair op basis van "routine"normen (stationnaire normstructuren) plaats. Basis hiervan zijn metingen van intensiteit, contrast, herhaling, beweging enz.

De opkomst van de informatietheorie gaf een grote stoot aan een nieuwe reeks van experimenten (Het behaviorisme had tussen 1920 en 1950 de studie en ontwikkeling van centrale modellen verdacht gemaakt. In zijn meest extreme vorm wilde het n.l. alleen studie op basis van direct meetbare stimuli en gedragingen van individuen. Interpretaties van de omgeving waren taboe).

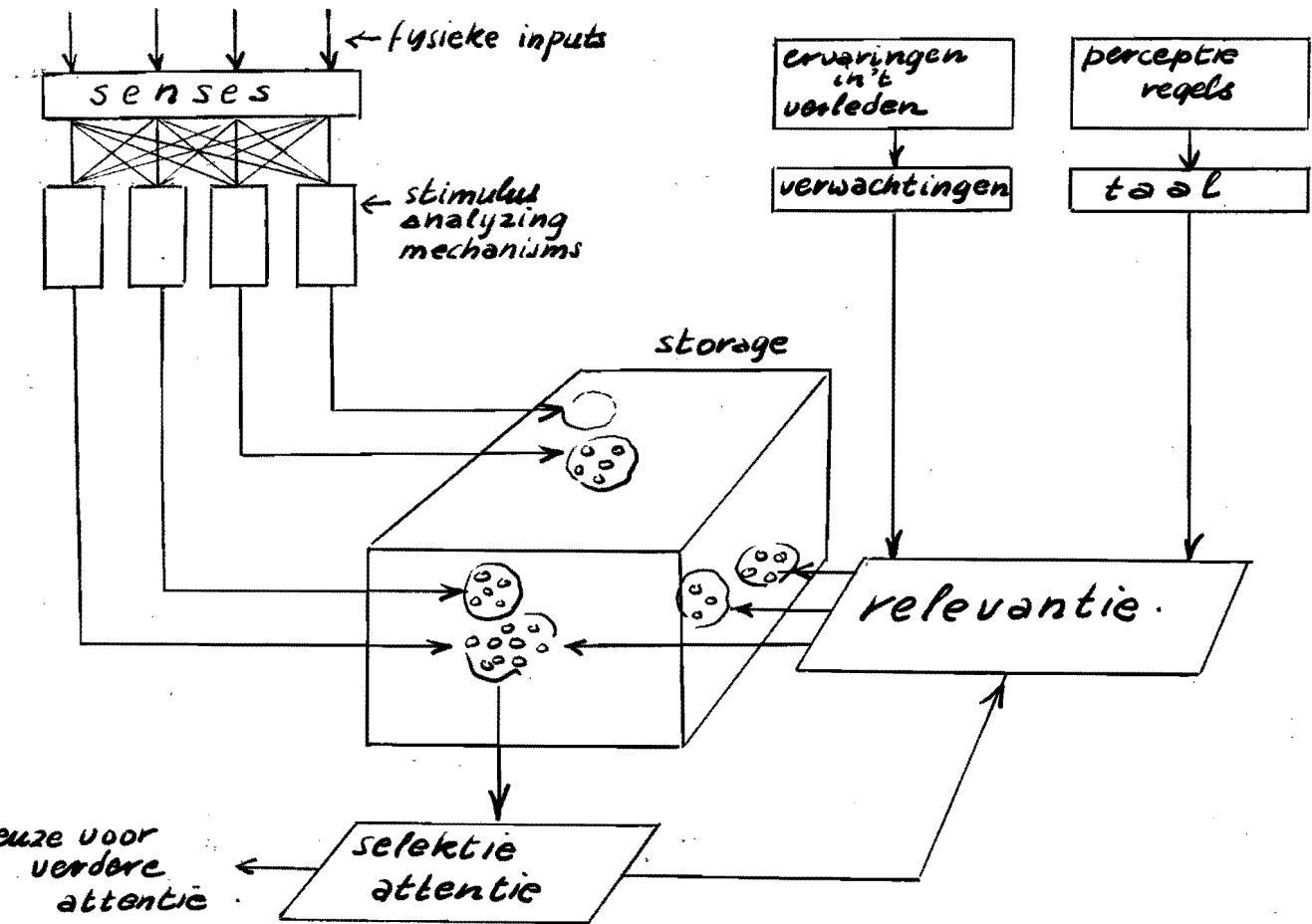
Een pionier was D. Broadbent met zijn werk:

Perception and communication 1958. Voor hem was de bepaling van het waargenomene (registratie van het symbool) nog een randproces: Het zenuwensysteem werkt tot op zekere hoogte als een enkel communicatiekanaal met een beperkte capaciteit. Alleen deze laatste is er bepalend voor of men "overschakelt" op andere kanalen.

Was attentie hier gebaseerd op de fysieke kenmerken van de zenuwen, latere experimenten moesten psychologische begrippen invoeren om te kunnen komen tot een dieper inzicht in waarnemingsprocessen.

Afhankelijk van de experimentele situatie bleek dat bij de poging om hn het attentieverschijnsel inzicht te krijgen het nodig was inzichten in registratie (bijv. geheugenprocessen) en in keuze mogelijkheden voor wat betreft operaties en transformaties te gebruiken. In dynamische en sociale situaties vonden belangrijke afwijkingsbepalingen en selecties van relevante objekten en attributen uit de omgeving meer bewust plaats. De grens tussen attentie en keuze van operaties en transformaties bleek hier niet meer te trekken. Attentie was van een passief neurofysiologisch (S-R benadering, extreem behaviorisme) een actief centrale processen binnen het systeem omvattend proces geworden.

We zullen als voorbeeld voor zo'n situatie het model van J.Deutsch en D.Deutsch (1963) kort behandelen.



Schema 2.

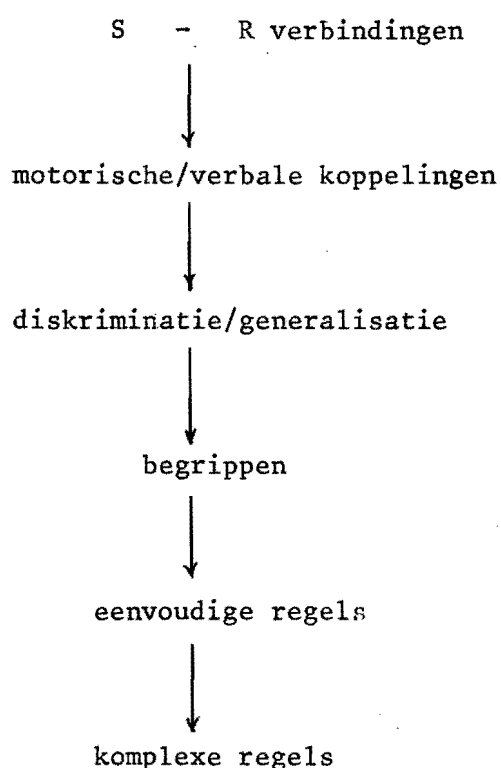
Bepaalde symbolen (J.Deutsch en D.Deutsch spreken van "representations"; J.Morton duidt deze met het begrip "logogens" aan) "opgeslagen" in de storage worden "geactiveerd" door normen komend uit een afwijkingsbepaling op basis van neurofysiologische "rand"normen en uit meer centrale psychologische normen. Die logogens, die gekozen worden op basis van beide normencomplexen bepalen de verdere attentieprocessen.

De door ons van aanhalingstekens voorziene begrippen "opgeslagen" en "geactiveerd" zijn nodig omdat de "storage", "de verwachtingen" en de "taal" hier behandeld worden als relatief statische aangeleerde gegevens, die gekozen worden, respectievelijk kiezen. Attentie is een proces dat de "storage" activeert en verandert. Over de veranderingsprocessen zelf wordt in dit model niets vermeld.

Het zijn leerpsychologen geweest die gestreefd hebben naar een dieper inzicht in deze processen.

We geven hier een beknopt inzicht in hun denken, waarbij we ons goed moeten realiseren dat dit noodzakelijk bijzonder vereenvoudigend gebeurt. Aanbevolen wordt een goede inleiding te raadplegen (bijv. W.Angermeier 1972, R.Bergius 1971, J.Annett 1969, R.Borger and A.Seaborne 1970. Meer diepgaand: W.Hill 1964, E.Hilgard and G.Bower 1966 en A.Bandura and R.Walters 1963).

We zullen ons hier beperken tot de vorming van begrippen en regels, en tot het leren hiervan. Voor het begrijpen van het vormen en leren van begrippen en regels gaan we uit van een schema van A.Gagné (1965).



Om begripsvorming te verklaren gebruikt de leerpsycholoog respectievelijk de volgende begrippen:

- stimulus - en response
- versterking - en uitdoving
- generalisatie - en diskriminatie

In een experimentele situatie is een stimulus een prikkel toegediend aan het individu (of het proefdiertje), terwijl de respons de actie is die de experimentator waarneemt. Blijkt bepaalde prikkel (S-stimulus) regelmatig een bepaalde actie (R-response) tot gevolg te hebben dan spreekt men van een S-R verbinding. Het proces dat de frequentie van zo'n S-R

verbinding vergroot, heet versterking; treedt er een afname op dan spreekt men van uitdoving. Versterking treedt op wanneer een omgeving belonend reageert op bepaalde S-R verbinding. Frekwentie en relatief nut voor het individu bepalen de mate van versterking.

Ontdekt een kind al spelend (via trial and error; via nabootsing van een ander kind of een volwassene; of via aktieve beïnvloeding vanuit zijn omgeving) dat het een appel kan opeten, ermee kan rollen of ermee kan gooien, dan krijgt dit voorwerp een bepaalde belonende waarde voor het kind. Wordt het kind beloond voor het uitspreken van het begrip appel telkens wanneer een volwassene ernaar wijst dan treedt versterking op, wanneer het kind een aantal malen het begrip "appel" uitspreekt.

Zo'n proces kan men in symbolen weergeven:

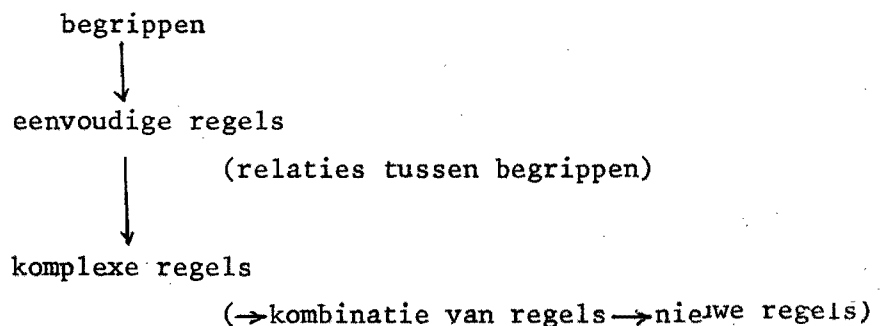
Heeft het individu een bepaalde S-R verbinding geleerd: $S \longrightarrow R$
leert het daarna: $S_1 + S \longrightarrow R$
(waarbij S_1 het uitspreken van een begrip kan zijn)
dan kan ontstaan: $S_1 \longrightarrow R$

Een selektief toepassen van versterking en/of uitdoving kan ertoe leiden dat men voor objekten van een bepaalde categorie eenzelfde response gaat vertonen: Bijv. een zelfde woord gebruiken (\longrightarrow begrip). Dit gebeurt op basis van een leggen van relaties (overeenkomst \longrightarrow generalisatie; verschil \longrightarrow diskriminatie).

Zo doet de omgeving "afwijkingsbepalingsprocessen" ontstaan in het individu.

Lijken stimuli op elkaar dan is er een grotere kans op eenzelfde respons. Bij duidelijke verschillen in beloning kan diskriminatie ontstaan. De respons gaat dan duidelijk verschillen.

In het schema van A. Gagné (1965) spreekt men bij koppelen van begrippen aan elkaar van het ontstaan van regels. We komen hier in het veld dat de psycholoog met denken en problemsolving aanduidt.



Denk en probleemoplossingsprocessen zullen nog nader behandeld worden onder "keuze van operaties en transformaties".

Bij hun studie van het menselijk geheugen, proberen de gedragswetenschappen te komen tot een dieper inzicht in leer en retentieprocessen (J.Adams 1967, D.Norman 1969 en I.Hunter 1968, R.Shiffrin and R.Atkinson 1969 c.a.).

Al aan het eind van de vorige eeuw maakten psychologen vorderingen met de studie van vergeten en onthouden. (Ebbinghaus 1885). De theorie van Ebbinghaus, de zgn. Interferentietheorie heeft zich wat de kern ervan betreft nog weten te handhaven. Ze beweert namelijk dat vergeten het resultaat is van concurrentie van nieuwe en vroeger geleerde zaken. Het blijkt echter dat de mate van emotionele betrokkenheid ook een faktor is die medebepalend is voor het al of niet onthouden van zaken. We zullen hier later onder het begrip "centraliteit van normen" (III-3) nog op terugkomen.

Naast de interferentiehypothese leeft ook nog steeds de al oude "sporenhypothese". Deze beweert dat geleerde dingen bepaalde sporen (traces) in de hersenen nalaten, die als ze niet gebruikt worden, vanzelf verdwijnen. Modernere versies van deze hypothese spreken van "sporen-systemen", waarvan de toegang geblokkeerd kan worden. Interessant is op te merken dat de verwantschap tussen deze formulering en de notie dat "vroegere of latere ervaringen de herinnering van bepaalde zaken storen zeer groot is" (de interferentietheorie).

Studies van vergeetprocessen hebben steeds plaats moeten vinden via "zich herinneren" van geleerde zaken. Nu is de zgn. "recall" een apart proces waarvan nog steeds weinig bekend is (J.Adams 1967).

Het blijkt dat zogenaamde "eidetische verbeelding" van een ervaren werkelijkheid, ofwel het populaire fotografische geheugen weinig is bestudeerd. Niet alleen wordt het zeldzaam gesignaleerd; het is ook meestal van korte duur. Meer voor de hand liggend (voor de systeemtheoreticus) is de verklaring van herinnering door te wijzen op een "strategisch in bepaalde sociale situatie herkonstrueren en presenteren van bepaalde ervaren situatie". (J.Adams 1967, M.Neisser 1967).

We hebben in bovenvermelde beschouwingen beschreven hoe men zich de registratieprocessen in de psychologie voorstelt (zeer vereenvoudigd). Het is goed zich te realiseren dat:

- de experimentele methode de psycholoog dwingt om zich bezig te houden met het ontstaans- en verwerkingsproces van be-

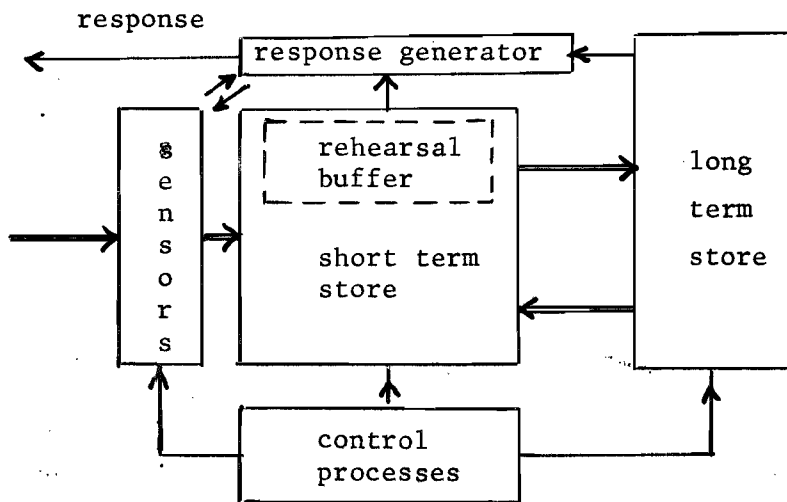
grippen. Wij merkten reeds op dat ons begrip symbool veel breder is dan het begrip begrip. Bij het laatste beperkt men zich tot verbaal overdraagbare tekens, terwijl voor ons tekens interaktioneel tot stand gekomen normen (of modellen) zijn, of wel criteria op basis waarvan in het systeem keuzen tot stand komen. Het in een situatie toekennen van een begrip aan een objekt betekent op basis van een eventuele koppeling van aanwezige normen vormen of kiezen van verbale uitingen die wij spreken noemen. (M. Neisser 1967).

normen
↓
keuze operaties/transformatie

o.a. verbale begripsvorming

(vindt strategisch plaats op
basis van omgevingsprocessen).

- Psychologen gebruiken ook wel het begrip geheugen. Waarbij schematisch dit als een subsysteem voorgesteld wordt: Dit laatste lijkt ons problematisch. Een voorbeeld van zo'n recent geheugenmodel is de theorie van R. Shiffrin and R. Atkinson uit 1969. We zullen deze ter illustratie hier beknopt weergeven.



schema 3

Zij maken op basis van een al oudere traditie onderscheid tussen een kort termijn geheugen en een lang termijn geheugen.

Zowel de sensoren als de short term en long term store worden gestuurd door controlprocesses. Deze verzamelbox omdat o.a. processen gericht op:

- analyse van stimuli
- aktiveren van "rehearsal" (door middel van herhalen proberen verse informatie in de STS te onthouden)
- reguleren flow van STS ↔ LTS
- leveren van beslissingskriteria
- in werking zetten van "responsegenerators" enz.

Hoewel attitude metingen gericht op studie van de organisatie van "beliefsystems" (zie o.a. de behandelde F-schaal en D-schaal) inzicht geven in relaties die mensen leggen in bepaalde interview-situaties tussen begrippen en begrippensystemen (basis "recallprocessen") is het de vraag of men kan spreken van een aanwezig zijn van een geheugen als subsysteem.

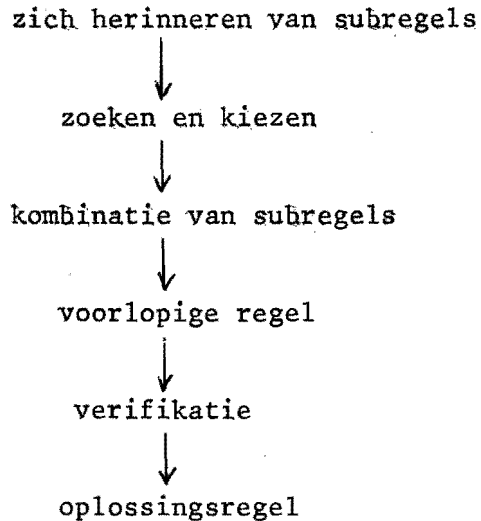
III-2-2. Keuze van operaties en transformaties.

Na een behandeling op basis van de traditionele experimentele psychologie en sociale psychologie van de registratie en afwijkingsbepaling, gaan we nu weer op een zelfde wijze in op de keuze van operaties en transformaties. Leverde ons de studie van het attentieverschijnsel en van de leer en retentieprocessen theoretisch materiaal voor ons systeemmodel, bij het nu te behandelen thema wenden we ons tot inzichten met betrekking tot denken en probleemoplossen naast sociaalpsychologische inzichten met betrekking tot macht en sociaal exchange.

We zagen reeds hoe het schema van Gagné ons vanzelf in denken en probleemoplosprocessen bracht. Nieuwe stimuli (er wordt een grote afwijking gekonstateerd!) vragen om het aan elkaar koppelen van begrippen. (associatie → generalisatie en diskriminatie in leerpsychologische termen).

Vaagheid (onzekerheid → interferentie) van doeleinden en subdoeleinden die bepaalde processen te overwinnen hebben leiden tot min of meer bewust zich herinneren van regels (normsystemen) (M.Manis 1971).

A.Gagné geeft het proces als volgt schematisch weer: (1966)



Psychologen nemen aan dat het associeren van begrippen aan elkaar stap voor stap, doch ook sprongsgewijs kan plaatsvinden. In het eerste geval spreekt men van een analytisch proces. Dit volgt strikt de deductieve en inductieve methode. De voor psychologen niet zo te verklaren "intuïtieve methode", hangt volgens hen samen met "een impliciet waarnemen van het hele probleem" (P.Wason and P.Johnson Laird 1970).

Nog weinig verklaarde denkprocessen blijken voor te komen in fantasieën en dromen.

Voor wij overgaan tot de presentatie van het complexe schema van het systeemmodel, met de hierin zeer centraal weergegeven "interferentie en interferentie-reduktieprocessen", behandelen we nog even een eenvoudige klassifikatie van keuzemogelijkheden van operaties en transformaties.

Men kan een onderscheid maken tussen

- inaktiviteit
- social exchange
- koalitevorming
- aangaan van een andere relatie.

Bij inaktiviteit, wordt het intern funktioneren niet manifest gemaakt - men "toont" zelfbeheersing.

Onder social exchange kan men een kontinuum vormen met als uitersten "extreem ondergaan geweld" en "extreem uitgeoefend geweld". Bij geweld denken we aan het bij een aantal machtstheorieën (M.Weber, R.Dahl 1957, Harsanyi 1962, P.Bachrach and N.Baratz 1963, K.Holm 1967 e.a.)

naar voren geschoven inzicht dat belangentegenstellingen in relaties leiden tot vormen van uitbuiting, waarbij de objekten elkaar (dikwijls beurtelings) dwingen bepaald gedrag te vertonen "tegen hun zin (belang) in".

Bij koalitevorming denken we aan het opbouwen dan een "social exchange" relatie samen met een ander en een derde (vb: het individu gaat met systeem 2 een koalitie aan om systeem 1 iets af te dwingen). Wil het individu om welke reden dan ook eens iets anders dan een exchange relatie met systeem 1, dan gaat het er een aan met systeem 2. Systeem 1 kan dan als omgeving gaan fungeren.

We zullen in de volgende paragraaf ingaan op interferentiereductie door rigide \leftrightarrow flexibele subsysteemvorming.

Basis voor deze beschouwing vormt de studie van psychologen over de flexibiliteit van het kognitief functioneren (zie o.a. F- en D-schaal).

Werd oorspronkelijk "rigiditeit gezien als een "trait"; de laatste jaren ontstaat het inzicht dat de mate van rigiditeit sterk situationeel bepaald is (W.Scott 1966). Alleen in psychopathologische situaties kan men nog wel spreken van een rigide kognitief functioneren.

Het blijkt dat de rigiditeit toeneemt naarmate inputs sterker storend gaan werken. (M.Roheach 1960, 1970 e.a.). Het systeem beperkt dan het aantal regulerende normen en operaties en probeert de huidige manier van functioneren zoveel mogelijk te handhaven. Wat dit systeem-theoretisch betekent zal in de volgende paragraaf uitgewerkt gaan worden.

III-3. Interferentie en interferentiereductie.

Onder IV-1 werden de centrale begrippen die in het kollege "sociale processen" gebruikt worden nog eens beknopt herhaald. Zo werd een definitie gegeven van de begrippen norm, en de hierop gebaseerd begrippen: systeem, omgeving en interferentie. Ook werd aandacht besteed aan begrippen als selektie, transformatie en operatie en rigiditeit.

We zullen in deze paragraaf in de tekst nog enkele aanvullende begrippen omschrijven, respektievelijk definiëren n.l. interferentiereductie, kapaciteit en macht, naast identiteit en centraliteit.

In hoofdstuk V zal op basis van de in navolgende beschouwingen gegeven theoretische inzichten concreet ingegaan worden op de problematiek van de psychische gezondheid van het functioneren van individuen in sociale processen.

Het zijn o.a. de studies geweest van mensen in dynamische en in sociale situaties, de zogenaamde stressrijke kondities, met hun effecten op de gezondheid van individuen en efficiency van organisaties op langere termijn, die het nut van het gebruik van het konfliktbegrip hebben aangetoond.

Theoretici zijn al langer van mening dat het konflikt begrip de basis moet leveren voor een verklaring van dynamische processen. (T.Parsons, A.Bertrand 1963, I.Horowitz 1962, C.Fink 1968, W.Moore 1960, E.Cconverse 1968). Ook worden in verband hiermee verwante begrippen gebruikt als:

- onzekerheid (uncertainty/ambiguity W.Garner 1962, P.Lawrence and J.Lorsch 1967). Het systeem verkeert in een toestand van konflikt; heeft onvoldoende informatie om "adekwate" beslissingen met betrekking tot gedrag te nemen). Begrippen die wel in verband met dit onzekerheidsbegrip gebruikt worden zijn: informatie (Shannon and Weaver); entropie (D.Spaetling 1972, O.Young 1964); equivocality (K.Weick 1969); macht (J.Pennings 1969, D.Hickson 1971) W. Asby geeft voorkeur aan het begrip "variety"; (W.Asby 1961), H.Simon en N.Luhman aan komplexiteit (H.Simon 1965, N.Luhman 1968).

Op basis van deze verwante begrippen worden basispostulaten geformuleerd zoals: systemen streven naar:

- reductie van variety (W.Ashby)
- removal of equivocality (K.Weick)
- verkleinen van de entropie
- reductie van de complexiteit (N.Luhman).

We hebben reeds gesteld dat een funktionele voorwaarde voor het bestaan van systemen is: handhaving van interaktiekansen met zijn omgeving. (L.U.de Sitter 1972).

In verband met de emotionele lading dat het gebruik van het konfliktbegrip met zich meebrengt spreken we verder van "interferentie".

Vraagt een bepaalde omgeving te veel van een individu (over- of underload) of worden tegenstrijdige vormen van gedrag tegelijkertijd gevraagd dan kan zich voor het individu (eventueel ook voor de omgeving) een problematische situatie gaan voordoen.

Interferentie tussen normen die hieraan ten grondslag ligt leidt tot subsystemvorming binnen het individu. Deze gebeurt op een bepaalde wijze en volgens bepaalde wetmatigheden. We zullen hier nadere aandacht aan besteden.

Wordt selectie problematisch, doordat de regulerende normen onduidelijk of konfliktuerend met elkaar zijn, of de alternatieven weinig uit elkaar liggen, dan ziet men het individu bepaalde norm of bepaald alternatief "idealiseren" (vergelijk rationalisatie) en de andere alternatieven afkraken. Het ontwikkelt op basis van aanwezige normen of op basis van zoekgedrag (nieuwe informatie) begripssystemen die respectievelijk het ene alternatief aantrekkelijk maken en het andere "zwart maken".

Het diskriminatieproces waar de leerpsychologen van spreken dat de basis vormt voor begripsvorming is hierop gebaseerd. Ook de "dramatische" vormen van begripsvorming die men klassificeert onder "stereotypering of etikettering (stigmatisering), die een duidelijke aktientendencie inhouden zijn op ditzelfde mechanisme gebaseerd.

Selektie (→begripsvorming) betekent een oplossen van konflikt tussen normen door subsysteemvorming.

De funktionele voorwaarde: handhaving van interaktiekansen brengt met zich mee een streven naar interferentiereductie. Veel konflikttheoretici hebben problemen gehad met het begrip reductie. Enkelen omschreven het als: een behandeling van het konflikt tot het systeem het niet meer als zodanig ervaart" (J.Galtung 1965, H.Krijmsanski 1971 e.a.) Interferentiereductie betekent hier een zodanig verloop van processen dat regulering gaat plaatsvinden door niet tegenstrijdige normen. Interferentiereductie hoeft niet te betekenen dat de tegenstrijdige normen komen tot vorming van een kompromisnorm!; m.a.w. rationele problemsolving is slechts één van de vormen van interferentiereductie.

Van belang is dat het systeem mogelijkheden heeft om interferentie te reduceren. Gaat men bij de experimentele studie van problemsolvingsprocessen meestal uit van oplosbare problemen, d.w.z. er zijn voldoende middelen beschikbaar om te komen tot een oplossing, in een aantal gevallen, bleek de capaciteit van individuen en groepen ontoereikend te zijn. We voeren dan ook het begrip capaciteit in; dat betekent: het vermogen tot interferentiereductie. Er kwam reeds naar voren dat dit afhankelijk is van het aantal funktioneel ekwivalente operaties dat een systeem kan vertonen (L.U.de Sitter 1972, W.Scott 1966).

Interferentiereductie kan zowel plaats vinden door middel van een rationeel informatieverwerkingsproces op basis van zo objectief mogelijke waarneming van de omgeving als in het andere extreem: door middel van autistisch gedrag. In het laatste geval geeft het systeem voor-

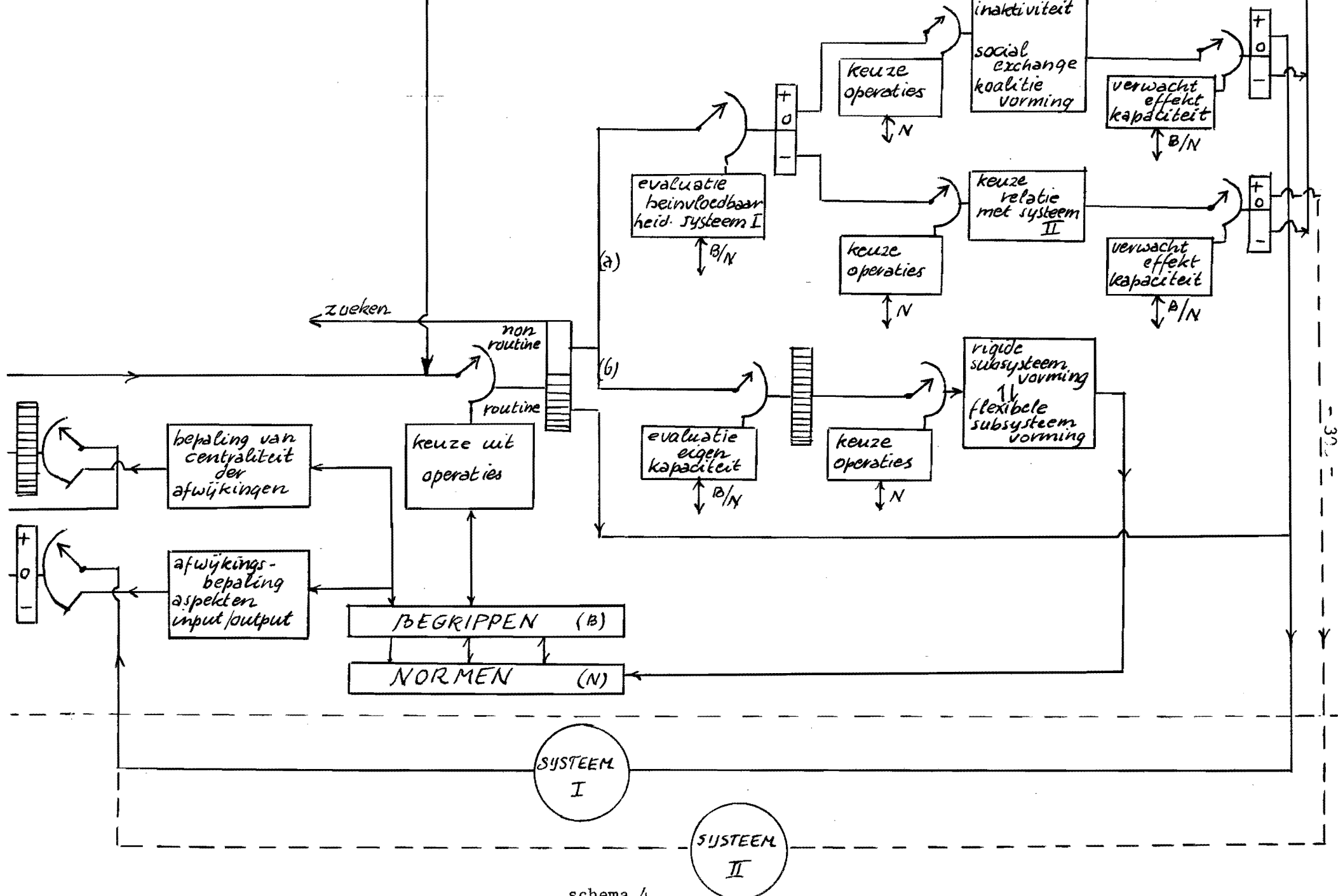
keur aan vormen van zelfbedrog (zie: verdedigingsmechanismen; informatievorming).

Schaarste aan geschikte normen en operatiemogelijkheden bij konflikt brengt het systeem er toe te streven zowel naar effectiviteit als naar efficiency. Men kan dan ook stellen dat het individu streeft naar handhaving of vergroting van zijn capaciteit.

Wil het individu zijn interaktiekansen met de omgeving op peil houden dan moet het minimaal zijn capaciteit op niveau houden. In een complexer wordende dynamische omgeving zal het, wil het zich op langere termijn handhaven, vergroting van zijn capaciteit moeten nastreven.

Krijgt het individu een sterk interfererende input te verwerken dan zal het tijdelijk streven naar een reductie hiervan, door rigide subsystemen te vormen. Deze worden gekenmerkt door sterke vorming van informatie uit de omgeving. Het kan tegelijkertijd in andere subsystemen door middel van flexibel functioneren d.w.z. door strategisch met rigide - respectievelijk niet rigide vormen van functioneren interferentie reduceren.

In de hiernavolgende behandeling van het "komplexe" schema 4 zal hier nog dieper op ingegaan worden. In hoofdstuk V zal een meer concrete uitwerking van dit mechanisme volgen.



schema 4

Vergelijkt men bijgaand schema 4 met het vereenvoudigd model van p.15, dan valt op dat:

- 1). De black-box bewust gedrag verder uitgewerkt is:

Dit vond o.a. plaats op basis van in voorgaande paragraaf behandelde empirische inzichten. Het is duidelijk dat zo'n uitwerking op veel manieren plaats kan vinden.

- 2). Hierbij geldt, dat de bovenste "tak" (a) slaat op de keuze van operaties, met betrekking tot de omgeving. "Tak" (b) slaat op de directe interne interferentiereductie. Wat hier weergegeven is gebeurt zowel onbewust als bewust in de blokken normen en begrippen; dit "plant zich voort", via keuzeprocessen in tak a) en in de afwijkingsbepalingen.

Wij zijn ervan uitgegaan dat normen hypothetische konstrukties zijn, die kausaal hun oorsprong vinden in de interactie van het systeem met zijn omgeving, en die nodig zijn ter verklaring van het gedrag van het systeem. Op basis van de normen direkt of op basis van onbewuste of bewuste modellen (begrippen) van de omgeving gevormd op basis van deze normen (U. Neisser 1967) worden afwijkingen bepaald en beslissingen genomen voor wat betreft de keuze van operaties en transformaties. Ook bepalen ze de input in het systeem en de motorische processen die de basis voor de operaties vormen. Inzichten uit de experimentele psychologie en sociale psychologie behandeld in de vorige paragraaf zijn niet in strijd met dit uitgangspunt; integendeel: ze kunnen het alleen maar steunen.

In de selecties die de basis vormen voor een verklaring van processen kan men een voortdurend wisselen van rangorde waarnemen in het functioneren van normen. Afhankelijk van de relaties die het individu heeft met zijn omgeving en het belang dat het individu eraan hecht zou men een min of meer stationaire structuur binnen de normen kunnen aanbrengen. De aanname van een relatief konstante (weliswaar situationeel bepaalde) structuur binnen de normen geeft ons de mogelijkheid de begrippen centraliteit en indentiteit in te voeren.

Onder centraliteit wordt verstaan de graad waarin bepaalde norm bijdraagt aan de handhaving en vergroting van de capaciteit en macht. Naarmate normen centraler zijn zullen ze zich dus eerder manifesteren in macht en in zelfbedrog.

- Zij spelen meer mee in regulatie van gedrag in andere dan de direkt relevante relaties. Met andere woorden, ze hebben een breder toepassingsgebied .
- Ook zijn ze meer ingesteld op regulering op langere termijn.

Dreigt er een vermindering op te treden van de interactie kansen binnen door het individu als belangrijk ervaren relaties met zijn omgeving dan spreekt men van een bedreiging van de indentiteit van het individu. Zeer breed werd indentiteit wel omschreven als het geheel van rollen dat het individu kan en redelijkerwijs mag spelen (Krappmann 1971). Wij zouden identiteit willen definiëren als "de samenhang van macht en capaciteitsontwikkelingskansen".

Zelfvertrouwen is bij het individu gebaseerd op het hebben van "voldoende" aangeleerde capaciteit en macht om zijn rollen te spelen. Ook is het mogelijk om op basis van onze identiteitsdefinitie inhoud te geven aan het begrip karriereperspektief binnen bepaald sociaal systeem, en aan het statusbegrip.

Bij de behandeling van de psychische gezondheid problematiek zal het identiteitsbegrip weer aan de orde komen.

In beide definities is nu het begrip macht ingevoerd. Hieronder wordt verstaan: de door de omgeving geboden kansen om (gebruik makend van zijn capaciteit) interferenties te reduceren door beïnvloeding van objecten in die omgeving (J.Pennings 1969, D.Hickson 1971).

De mogelijkheid om zijn interactiekansen te handhaven is dan ook een functie van de capaciteit en de macht van het systeem.

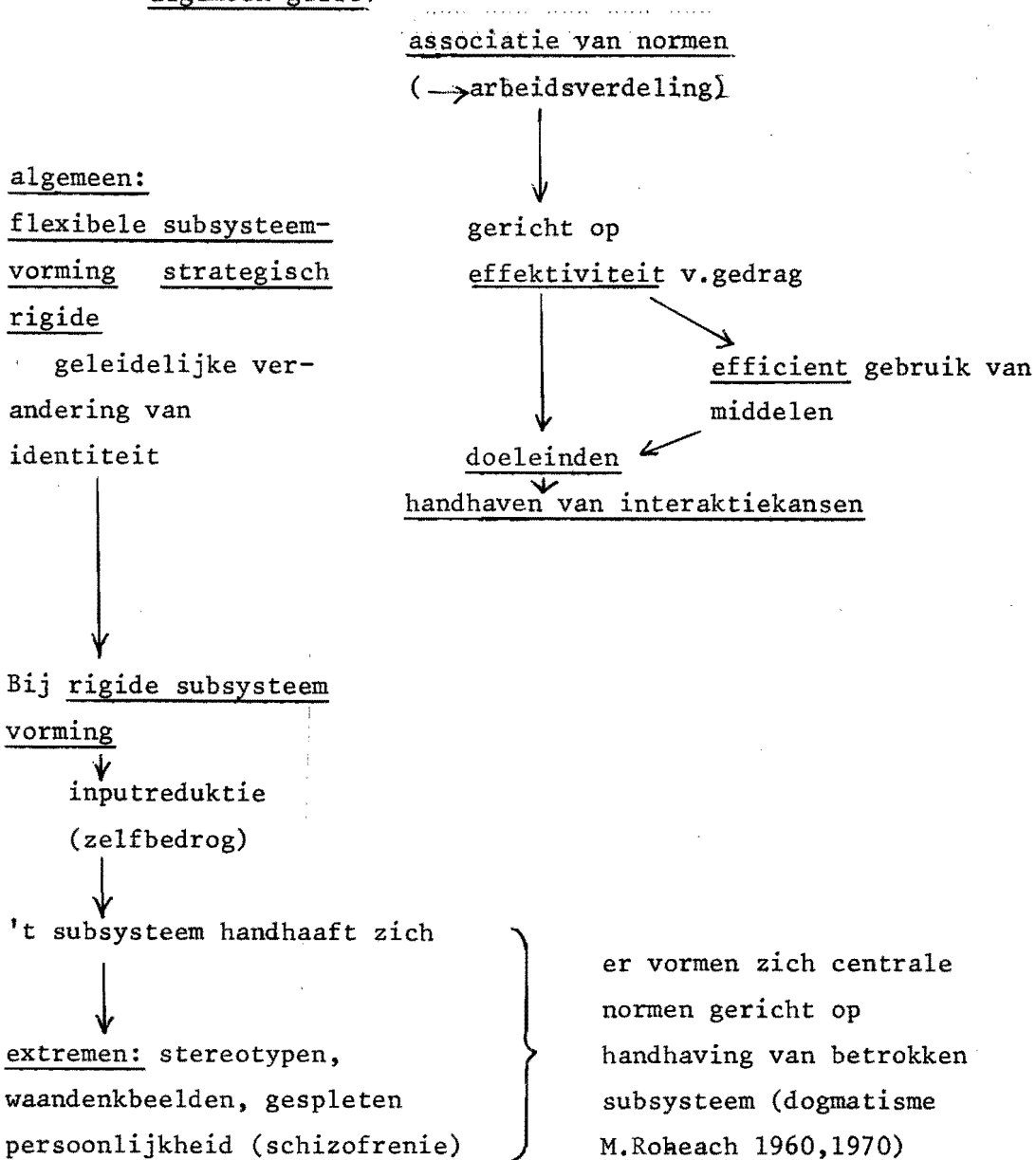
Interferenties reduceren gebeurt in de nonroutine situatie (tak a) zowel door niet rigide problemsolving. (met een vage term wel bewust gedrag genoemd) met betrekking tot gedrag van de omgeving, als door middel van een combinatie van rigide en flexibele subsysteemvorming met betrekking tot de aanwezige capaciteit (tak b). Wordt in het eerste geval interferentie gereduceerd door middel van macht (de omgeving is passief); in het tweede geval wordt de efficiency van het intern functioneren in de gaten gehouden en wordt de "energiebalans" in evenwicht gehouden.

Het systeem zal wil het zich handhaven zich zowel bezig moeten houden met machtsprocessen als met een efficiënt reduceren van interferenties in het systeem zelf, die veroorzaakt worden door de machtsaspiraties van het systeem. Machtsuitoefening mag n.l. wil ze op langere termijn ook nog afdoende plaats kunnen vinden niet ten koste gaan van relevante centrale normen. Vandaar het dikwijls vertonen van homeostatisch gedrag

waarin centrale normen en systemen hiervan streven naar hun zelfhandhaving.

in schema gebracht:

algemeen geldt:



De normenbox zorgt (gebrekkig) schematisch voor de verbinding tussen deze takken. (de pijltjes onder de aanduiding "verwacht effect capaciteit en "evaluatie eigen capaciteit" verwijzen naar de normbox).

De centraliteit van de normen die meespelen in de afwijkingsbepaling is bepalend voor de graad van bewustheid waarmee het systeem interferentie gaat reduceren. Heeft het systeem een overvloed aan capaciteit dan zal het weinig interferentie afwentelen naar systeem 1. Het gebruikt weinig macht. Het is van belang zich te realiseren dat een

afwentelen van interferentie door middel van machtsprocessen niet direkt korreleert met de hoeveelheid geweld die men uitoefent. Geweld ontstaat eerst wanneer de ander de in hem opgewekte interferentie niet de baas kan; en deze zijn capaciteit dreigen te verminderen.

Op basis van de evaluatie van de eigen capaciteit (een proces dat bij bewuste processen expliciet plaatsvindt) wordt de mate van rigiditeit van functioneren van interferentiereductieprocessen vastgesteld. Dit gebeurt selektief; de processen in sectoren met een relatief kleine capaciteit worden periodiek in hun taak geholpen door middel van rigidisering van de subsysteemvorming, dit in tegenstelling tot de processen die kunnen profiteren van een royale capaciteit.

Evaluatie van beïnvloedbaarheid van systeem I (beter van subsystemen van systeem I) , en een schatting van het nuttig effect hiervan voor het individu bepaalt de machtsstrategie die het systeem kiest. Bij de meer konkrete analyse van machtsprocessen en hun effect op de gezondheid van het individu zal naar voren komen dat het van essentieel belang is te spreken van subsystemen in het individu. Gedrag van een individu kan tegelijkertijd meerdere subsystemen doen aktiveren in de ander, die zelfs tegenstrijdig gedrag van de ander vragen (zgn. double bind; zie ook de theorie van E. Berne 1967 in een ander verband).

De pijl "zoeken" in de nonroutine situatie verwijst naar het voortdurend aktief waarnemen in bewust gedrag.

Tot slot valt nog op te merken dat het begrip motivatie een overbodig begrip is in ons model. Interferentie is de drijvende kracht voor alle processen, en de omgeving levert de verklaring voor de interferentie processen.

De "warme" kant van het model zal nu in het volgende hoofdstuk aan de orde komen; waar meer konkreet zal worden ingegaan op soorten van interferentie reductie. Dit gebeurt weer op basis van enig empirisch materiaal. Deze keer uit de zogenaamde "stressliteratuur" en de "mental healthstudies" in de verschillende gedragswetenschappen.

IV. HANDHAVEN VAN INTERAKTIEKANSEN EN GEZONDHEID.

In het voorgaande hoofdstuk kwam naar voren hoe het individu zijn interactiekansen handhaaft door enerzijds:

- zijn capaciteit te handhaven, of te vergroten door middel van processen door ons geanalyseerd op basis van de begrippen flexibele respectievelijk rigide subsystemevorming.

De abstracte benadering van deze processen zal in dit hoofdstuk een stuk gekoncretiseerd worden. Uitoefening van geweld zoals die plaats kan vinden in monopolistische situaties vormt de basis voor blijvende schade aan de identiteit. Tijd en intensiteit van deze stress situatie (meestal met betrekking tot bepaalde subsystemen van gedrag) zijn bepalend voor langere termijn effecten op het individu.

- zijn macht te handhaven of te vergroten. We zagen hoe het individu interferentie kan reduceren door de omgeving te beïnvloeden. We zullen verder zien hoe beïnvloeding zich centreert op specifieke subsystemen binnen het individu.

In dit hoofdstuk wordt namelijk selectief ingegaan op de gezondheidsproblematiek. Aan de theoretische discussie "wat gezondheid precies is" wordt geen bijdrage geleverd. Ook zal niet ingegaan worden op klassieke onder de psychopathologie vallende vormen van ziekte. De klemtoon komt te liggen op "dagelijkse" in alle organisatiestructuren (sociale processen) voorkomende condities, die onze gezondheid bedreigen.

Het lijkt zeer de moeite waard om op basis van gezondheidsstudies, criteria te vormen die meespelen in beslissingsprocessen met betrekking tot modelvorming, het formuleren van subdoeleinden enz.; kortom bij reorganisatie en herstructurering van sociale processen.

Na een kritische behandeling van de traditionele homeostatische benadering zal ingegaan worden op de relatie tussen interferentie en gezondheid. Daarna zullen de thema's stress en neurosen en sociale processen en schizofrenie aan de orde komen.

IV-1. De homeostatische benadering.

Traditioneel geldt dat een individu dat last heeft van intern storend gedrag (maagklachten, bloeddrukproblemen, voortdurende hoge spierspanning, oververmoeidheid of slapeloosheidsklachten) of dat door de omgeving als problematisch wordt ervaren (het vertoont "deviant behavior": J.Delamater 1965; R.Akers 1967; T.Scheff 1966 ca.), vrij-

willig of gedwongen (weer te geven als continuüm; basiskriterium: geweld) in "behandeling" gaat in een sociaal systeem waarbinnen de macht in handen is van specialisten (medici en psychoanalytici). Deze beginnen met symptomen (dit zijn "meetbare of verbaal overgedragen" attributen toe te kennen aan het individu, die verwijzen naar klassen van symptomen; de zogenaamde ziekten) te konstateren.

Op basis van dit begripsvormingsproces (etikettering) wordt een therapie toegepast die moet leiden tot een weer aangepast kunnen functioneren in sociale processen. Dit houdt in dat het individu zijn situatie zelf weer aankan; en door zijn omgeving wordt geduld.

De ontwikkeling van de gedragswetenschappen in de laatste twintig jaar heeft tot een fundamentele kritiek op deze benadering geleid.

Omdat bij deze benadering de normafwijking (alleen te meten door de specialisten) alleen afhankelijk is van een vast evolutiepatroon van de ziekte kan men met recht spreken van een homeostatische benadering.

Kort samengevat: Men ontdekte echter:

- 1) dat de symptomen gebaseerd zijn op "gevestigde" sociale normen (deze hoeven niet door een kleine elite bepaald te worden), waaraan men zich in sociale structuren heeft te houden.
- 2) dat de oorzaken van problematisch gedrag primair te zoeken zijn in de omgeving van het individu. Oplossing moet dan ook gezocht worden in structuurverandering of in een gaan functioneren in andere structuren.
- 3) dat de "normformulering" door de specialisten de basis vormt voor machtsuitoefeningsprocessen die leiden tot gedrag konform deze normen. Op deze manier worden ook de dikwijls "zeer gebrekkige klassifikaties" door de praktijk bevestigd.
- 4) dat er een nauwe samenhang bestaat tussen zogenaamde medische en psychische ziekten. (Men kon bijvoorbeeld de relatie tussen roleoverload, cholesterolgehalte in het bloed en hart en vaatziekten aantonen.. S.Sales 1969, 1970; zie verder de handboeken)..

Vanuit de leerpsychologie kan men opmerken dat de waargenomen "symptomen" leiden tot gebrekkige modellen van "ziek" gedrag (A.Buss 1966, L.Breger and J.Mc.Caugh 1965). Streven naar inzicht vraagt om vergroting van de complexiteit van de modellen. Etikettering en klassifikatie door praktijkmensen staat verder inzicht dikwijls in de weg (zgn. fixatie).

Voor ons is duidelijk dat de modellen moeten uitgaan van sociale processen, waarbij het interferentiebegrip centraal moet staan.

IV-2. Interferentie en gezondheid.

We merkten reeds op dat de handhaving van interaktiekansen een functie is van capaciteit en macht van het individu. Verkeert het individu in een sociale situatie in chronisch capaciteits- en machts-tekort, en dreigt op basis hiervan zijn handhaving in gevaar te komen, dan spreken we van een zieke situatie.

We moeten hier nog het volgende aan toevoegen:

- iedereen vertoont afhankelijk van de situatie vormen van "atypisch" gedrag, met andere woorden is min of meer ziek. (de zogenaamde "deviation hypothese" van Berg (1961); W.Scott 1968; A.Buss 1966)
- inzicht in een chronische zieke "state" van het individu vraagt om inzicht in de minst "efficient" funktionerende subsystemen in het individu. In tegenstelling tot de benadering van de traditionele psychoanalyse werd dit door de medici al lang nagestreefd (W.Scott 1968).

Aktueel is dan ook het zoeken naar zieke processen binnen het individu en de relatie hiervan met de omgeving (G.Lowe 1969; G.Talland 1971 en A.Mc. Ghie 1969).

Ook is zeer van belang om de relaties te zien tussen neuro-fysiologisch, biologisch, chemisch en fysisch funktioneren van de mens (J.Lacey 1967, J.Cassel 1970).

Dynamisering van sociale processen die onze moderne organisaties kenmerken en de hiermee gepaard gaande toename van interferentiekansen leidt tot een toename van interferentiereductieproblemen.

Modern management vraagt om complexe inzichten in de mens en in verstoringen in zijn intern funktioneren. Chronisch capaciteitstekort en chronische situaties van onmacht zijn steeds meer typerend voor de moderne organisatie. Inzicht in neurosen en in schizofrenie lijken ons in deze relevant.

IV-3. Stress en neurosen.

Al in een vroeg stadium in de geschiedenis van de stressstudie werd de relatie gelegd tussen stress en neurosen. (H.Selye 1957 zie G.Lowe 1969).

Er bestaat nog lang geen unanimiteit over wat deze begrippen moeten inhouden. Zo definieert D.Mechanic (1970) het begrip stress nog breed als: de diskrepantie tussen een probleem of uitdaging en de kapaci-

teit van het individu om er mee klaar te komen. Het wordt ook wel beperkt tot een bewust ervaren: "imbalance between perceived demand and perceived response capability" (D.Mechanic 1970, M.Appley 1967, A.Howard and R.Scott 1965). Een begrip dat ook wel gebruikt wordt, en dat wel een bredere toepassingsmogelijkheid heeft is het konflikt begrip (E.Converse 1968, H.Krijmsmanky 1971). Interessant is het gebruik van het begrip angst in vrijwel zelfde betekenis (W.Fischer 1970; H.Laughlin 1967, E.Levitt 1967 en C.Spielberger 1966).

Onder het begrip neurosen, dat dikwijls ook in verband met angst gebracht wordt (H.Laughlin 1967) kan dan ook verstaan worden als "different maladaptive techniques for reducing anxiety" (G.Lowe 1967). Men noemt in de literatuur als technieken:

- overdreven afstand houden van de vrees aanwekkende stimulus (phobic state)
- ontkennen en verdringen van het bestaan van de stress (hysteria)
- dwangmatig vertonen van ritueel gedrag (obsessive-compulsive ritual)

Een individu kan in een stress state komen wanneer:

1) Stimuli uit de omgeving leiden tot met elkaar strijdige inputcomponenten of inputs. Als voorbeeld vanuit de theorie willen we noemen:

- de rolkonfliktsituatie: de omgeving vraagt van het individu op bepaald tijdstip, twee of meer strijdige vormen van gedrag te vertonen (W.Goode 1960, R.Kahn 1964). Omgeving kan hier inhouden:
 - twee of meer objecten uit de omgeving; de traditionele rolkonfliktsituatie (v.R.Kahnetal 1964)
 - één object uit de omgeving, de zgn. "double bind" situatie (G.Bateson 1956, J.Weakland 1960 en P.Watzlawick 1963, L.Bellak and L.Loeb 1969), Dit object heeft (konfliktuerende) relaties met verschillende subsystemen van het individu. Op deze laatste vorm van konflikt zal in de volgende paragraaf nog dieper ingegaan worden.

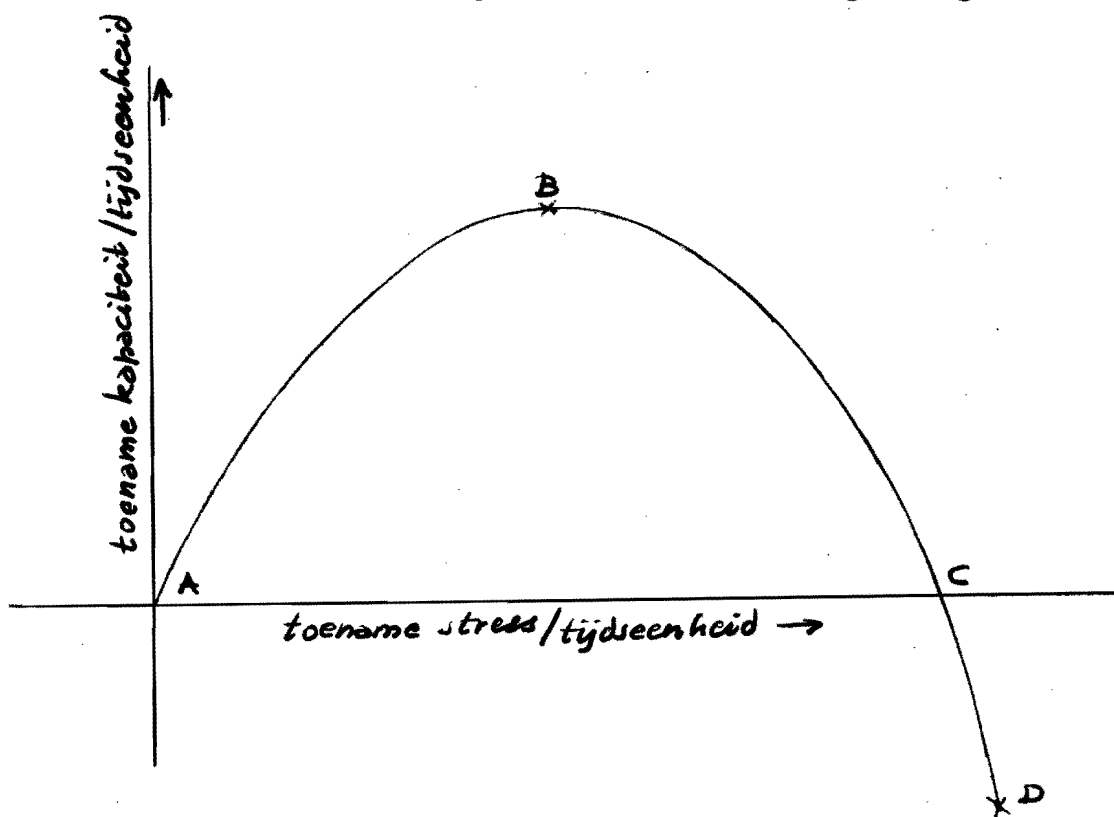
2) Dit kan eventueel samengaan met een strijdig zijn van de input met centrale normen.

Op basis van de informatietheorie kwam men al tot het inzicht in de zogenaamde overload (respektievelijk underload) situatie, waarin het individu de verwerkingscapaciteit voor bepaalde input mist.

Een min of meer bewust ervaren van een situatie waarin "interaktiekansen met de omgeving "kunnen verminderen, hetzij door konflikt met sectoren uit die omgeving, hetzij door een gebrek aan capaciteit

gaat gepaard met angst, en ervaren van stress (E.Jaco 1970, M.Appley and R.Trumbull 1967, B.Dohrenwerd 1961, J.Mc.Grath 1970, R.Lazarus 1966).

Men kan de relatie capaciteit-stress als volgt weergeven:



Tussen A en B vindt een voornamelijk realistische aktivering van/en een juiste vorming van nieuwe capaciteit plaats. Selektie en afstemming op elkaar in registratie, evaluatie van afwijking en keuze van operaties en transformatie vindt op een efficiënte wijze plaats. De centrale normen veranderen geleidelijk; en er vindt geen radikale verstoring van de identiteit plaats. Bij B kan men spreken van een optimale manier van functioneren.

Tussen B en C wordt de capaciteitstoename steeds kleiner, terwijl de stress evenredig toeneemt. Het individu ervaart een situatie van schaarste in tijd en bronnen. Subsystemvorming gaat meer rigide plaatsvinden (bestedingsbeperking).

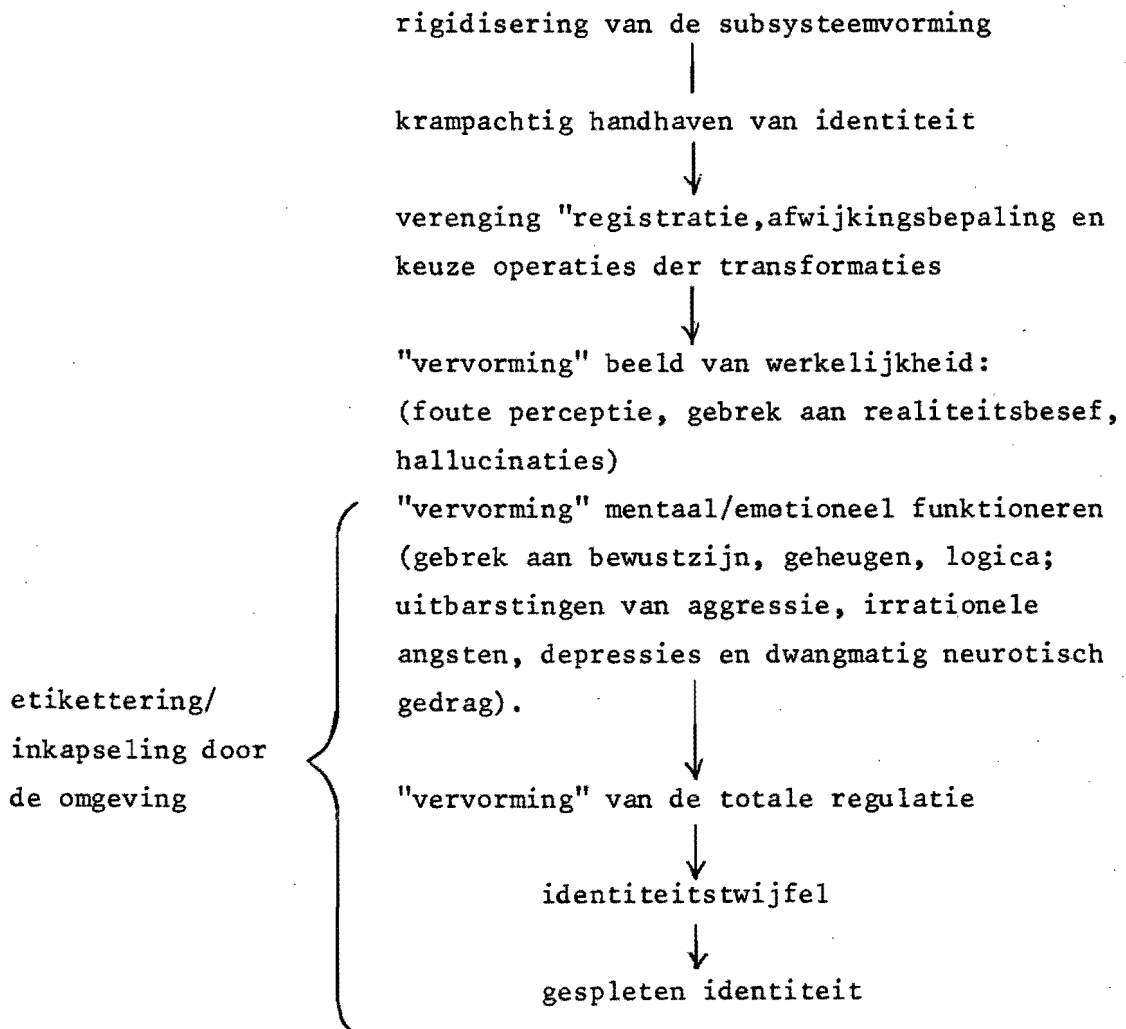
Het individu gaat duidelijk neurotisch functioneren wanneer het krampachtig handhaven van de identiteit leidt tot verenging (vervorming) in de registratie, afwijkingsbepaling en de keuze van operaties en transformaties. Dit gebeurt al na B.

In bepaalde sectoren van de identiteit kunnen relatief eerder dergelijke processen zich afspelen dan in andere sectoren. Naarmate de relaties tussen centrale normen meer gekenmerkt worden door een niet de baas kunnen worden van de interferenties tekent zich een vereenzamings-

proces af (→ sociale dood), dat alleen nog te doorbreken is, door het kiezen van een nieuwe identiteit. Heeft het individu hier voor voldoende capaciteit en helpt de omgeving hierbij voldoende dan kan dit plaatsvinden. Een voorbeeld van zo'n tijdelijk kiezen van een nieuwe identiteit vindt plaats wanneer het individu "zich ziek meldt". Het gaat dan rollen die hierbij horen spelen (D.Mechanic, E.Volkaert 1971, G.Cole, R.Lejeune 1972). De omgeving fungeert hierbij met machtsprocessen die men aanduidt met inkapseling (P.Hammond and R.Mitchell 1965, E.Bittner 1963, R.Leeds 1969, E.Litwak 1961).

Resumerend in schema:

na B:



Kapaciteitstekorten openbaren zich het eerst in de meer "zwakke" subsystemen in het individu. Dit zijn die subsystemen met relatief de

minste functioneel ekwivalente operatie produktie.

Tussen C en D openbaart zich de ondergang van het individu.

Het beperkt aanwezig zijn van normen in een systeem stelt beperkingen aan het vermogen zich complexe reële inzichten te vormen in omgeving en in eigen functioneren. Substysteemvorming onder leiding van centralere normen zal zowel gericht zijn op een optimaal uitbuiten van de realistische inhoud van gedrag (kan zich uiten als bewust gedrag; denken en probleemoplossingsgedrag) als op handhaving van de centrale normen en de huidige identiteit, wanneer de omgeving de zelfhandhaving in gedrang brengt. Op langere termijn kan de tweede vorm van subsysteemvorming (meer homeostatisch van karakter) echter fataal zijn.

Het gezonde individu slaagt er echter in zijn interaktiekansen in voor zijn identiteit relevante sectoren te handhaven.

De eisen die de omgeving stelt, en de inputs die het individu te verwerken krijgt kunnen echter zo zijn dat het individu, als het de situatie onvoldoende kan vluchten, zodanige, manier van functioneren moet gaan vertonen dat de capaciteit en macht gaan afnemen. De dominerende invloed die organisaties spelen in de moderne wereld, doen dikwijls lichte vormen van rigide functioneren noodzakelijk maken. In "krisis" situaties kunnen deze fataal worden zowel voor het individu als voor de organisatie.

We gaan in de volgende paragraaf in op lichte vormen van schizofreen functioneren, die zo karakteristiek zijn voor organisaties (sociale processen).

IV-4. Sociale processen en schizofrenie.

Een bekende poging om een inzicht te krijgen in schizofrene processen werd ondernomen door G. Bateson (1956) in de vorm van de "double bind" hypothese. Volgens deze theorie ontstaat schizofrenie wanneer het individu lang in een situatie verkeert waarin strijdige inputcomponenten zijn gedrag beïnvloeden, zonder dat het die vluchten kan.

Onder III-2-2 kwamen beknopt machtsprocessen aan de orde. We zullen hier iets dieper op ingaan. Een voor de hand liggende primitieve, het individu meestal nog speelruimte latende vorm van machtsuitoefening is die der inkapseling. D.m.v. koalitiëvorming of dreiging hiermee worden individuen die afwijkend gedrag vertonen in aparte minder "gevaarlijke" rollen gedwongen. Binnen de rollen heeft het individu bepaalde speelruimte, en wordt het dikwijls weer geholpen, zodat het zijn oude rollen kan hervatten. Beïnvloeden betekent fundamenteel interferentie opwekken in sub-

systemen in de ander. (speelt zich ook bij inkapseling af). Omdat deze subsystemen via centrale normen gerelateerd zijn aan andere kan geraffineerde beïnvloeding plaatsvinden wanneer ook deze in de beïnvloeding betrokken worden. Men manipuleert een breed repertoire uit het rollenpakket van de ander. Men kent reeds het onderscheid tussen formele en informele rollen (zie ook: taak en social emotioneel gedrag). Op basis van kennis van het rollenrepertoire kan men dreigen met koalitiëvorming (vgl. verdeel en heers), spelen met geweld en beloften, wijzen op overeenkomsten en verschillen in belangen (kapaciteit en macht), strategisch informatie doorgeven en spelen met tijdsperspektief. (R.Walton 1969, J.Tedeschi 1972).

De hoge scoorder op de machtschaal (II-1-3) heeft hier weinig moeite mee.

Intensieve interferentiereductie in sociale systemen door middel van beïnvloedingsprocessen kunnen leiden tot een belangrijke reductie van de interne speelruimte, zodanig zelfs dat identiteitssplijting een deformatie wordt die als primair interferentiereductiemechanisme wordt gebruikt.

Volgens G.Bateson (1956) kan men spreken van een "double bind" situatie wanneer de omgeving kontinu inputs zendt waarvan componenten strijdig met elkaar zijn. Zo kan men kommunikatie vertonen in abstrakte geboden (verbaal) en in konkrete geboden (signalen via gebaren, toonhoogte en gezichtsuitdrukking) die strijdige eisen stellen aan het individu. Deze situatie wordt pas echt problematisch wanneer het individu niet vluchten kan.

Organisatie weergegeven als koalitie betekent een klemtoon leggen op het samenwerkingskarakter ervan. Individuen met een bepaalde capaciteit worden samengebracht waarbij meestal bepaalde normen expliciet worden aangegeven waarnaar men zich heeft te gedragen; dit eventueel gemotiveerd op basis van functionele relaties met bepaalde omgeving.

Het streven naar vergroting (handhaving) van capaciteit en macht dat zich gaat afspelen binnen deze normatief aangegeven constraints (individuen "vormen" of creëren immers hun omgeving) vormt het gedrag van de organisatie. Er ontstaat aldus al direct een diskrepantie tussen verbaal beleden na te streven en werkelijk nagestreefde doeleinden.

Onder verschillende begrippen (gezichtspunten) wordt dit verschijnsel naar voren gebracht:

- moraliserend (common sense) als: hypocrisie, huichelarij, liegen, rebellie, radikaal gedrag, extremisme, afwijken, zondigen, corruptie, ketterij etc.

- wetenschappelijk als: fictie (waandenkbeeld), ideologie en rol-
distantie (E.Goffman 1961, R.Coser 1966)

De normen die gepresenteerd worden zijn al vaag en weinig
intersubjectief overdraagbaar doordat de taal slechts een zeer beperkt
begrippen apparaat levert. Daarnaast zorgen sociale ideologiën ervoor dat
men niet gemakkelijk diskrepanties kan ontmaskeren; dit betekent
namelijk: interferenties manifest maken, en daardoor bepaald "gevestigd
ordelijk verloop" van de "status quo" verstoren. Alleen in crisis-
situaties, wanneer reorganisatie noodzakelijk wordt mag voorzichtig
enig inzicht gegeven worden in het feitelijkefunctioneren van de organisatie.

Belangentegenstellingen (—>interferenties) leiden tot
ideologievorming. Wordt de situatie zodanig dat een "oplossing"
voor bepaalde minder machtige groep zichtbaar is, dan kunnen zich
ideologieën openbaren gericht op verandering.

Dikwijls wordt het bewustzijn van de diskrepantie tussen ver-
baal beleden en werkelijk nagestreefde doeleinden enigszins gesust door
te wijzen op het langere termijnkarakter van het verbaalbeledene.
Het werkelijk vertoonde gedrag moet dan enigszins in het verlengde liggen
van deze utopie. Is dit via extrapolatie enigszins acceptabel te maken,
dan ontstaat vertrouwen en "hart voor de zaak". Daartegenover staan
processen als: verliezen van geloofwaardigheid, scepsis, cynisme,
apathie en vervreemding.

Gebrek aan capaciteit en onmacht van individuen en sociale
subsystemen in sociale processen leidt tot voortdurende "informele"
koalitevorming, omdat het individu (sociaalsubstysteem) zijn interactie-
kansen wil blijven handhaven. Formele normen staan veel interferentie
reduktiemechanismen en machtsprocessen niet toe.

Zo ontstaan schizofrene processen zoals:

- moraliseren:(geinstitutionaliseerd in alle evaluatie- en beoordelings-
processen). De formeel hogere beoordeelt op basis van zijn formele
machtsrelaties een ondergeschikte. In feite betekent dit dat een
gemeenschappelijk produkt beoordeeld wordt; dit kan alleen wanneer de
chef zijn aandeel vergeet, of ervan "abstraheert". Het schizofrene kan
verregaand verminderd worden door gebruik van sociaal psychologisch
inzicht en analyse van het gedrag van de ondergeschikte, waarbij de
inbreng van de chef in de beschouwing betrokken wordt. Echter ook
hier geldt dat ideologiën en ficties die capaciteits- en machtsproblemen
in de specifieke samenwerkingssituatie helpen te reduceren niet aan de
orde zullen komen. Zij blijven hun functie van "menswaardige interferentie

reduktie" naast handhaving van machtsposities vervullen.

- sociale beleidsvoering (politiek/management). In koalitieprocessen met betrekking tot derden, fundamenteel ook gebaseerd op bovenvermeld mechanisme, moeten ideologieën en fikties met betrekking tot individuele afdelings- en organisatiebelangen, zo subtiel mogelijk behandeld worden. Met de botte Bijl hakken en problemen radikaal aanpakken kan de identiteit van individuen en afdelingen zwaar schaden en op langere termijn fataal zijn voor het functioneren van sociale processen.

Voortdurend zal men anders doen dan men denkt. Subtiële direkte interacties brengen echter met zich mee, dat de partner ongeveer weet wat men denkt (of er althans een sterk vermoeden van heeft). Hier ligt de basis van de schizofrenie. De mens kan beperkt tegenstellingen tussen boodschappen over "wat de ander feitelijk denkt" en "wat hij zegt" moeilijk oplossen. Subsystemen door de ander beïnvloedt zullen rigide gaan functioneren. Een gevoelige ander zal ontdekken dat hij nog maar beperkt interferenties door kan geven aan zijn "interactie" partner. Dit leidt tot een verschuiving in de capaciteit en machtsontwikkeling.

Alleen zeer geraffineerd rollenspel (→ machiavellisme) zal dit proces nog enigszins kunnen remmen.

Zo kan schizofreenpragmatisme leiden tot identiteitsverandering (→ identiteitssplijting). In de lichtere vormen betekent dit alleen dat het individu zijn capaciteits en machtontwikkelingskansen in bepaalde sektor ziet reduceren en het moet gaan zoeken in andere relaties (→ geleidelijke verandering van identiteit).

Kan dit niet, dan treedt vervreemding op. Het individu voelt zich in bepaalde sektor geleefd. Omdat in deze sektor interferentiereductie onmogelijk is vertoont het voor zichzelf ongeloofwaardig, zinloos rollenspel. Engagement betekent immers dat centrale rollen meespelen in het proces. Bij drastische vormen van identiteitsplijting zal het individu in bepaalde sectoren "levens" gaan leiden die sterk van elkaar gescheiden zijn. Dikwijls legt het geen relaties ertussen; is er zich niet van bewust.

Een belangrijk interferentiereductiemechanisme dat zijn oorzaak vindt in schizofrene processen en dat voor een deel deze processen "leefbaarder" maakt (echter ook handhaaft) is de humor. Verbaal belijden van konfliktoplossing en manifeste konfliktreduktie wordt dikwijls speels naast elkaar gezet, zodat de interferentie ertussen manifest wordt. Herkennen de toehoorders er hun situatie in, dan kan een ontspannend (interferentiereducerend) gedrag in de vorm van gelach hiervan het gevolg zijn. Gaat de humor over in satire, dan wordt de lachwekkende situatie gekoppeld

aan een ideologische interpretatie gericht op protest of radikale verandering. Het manifest maken van konflikt roept hier o.a. op tot radikale aktie (L.Peters 1968, Willem 1969, G.Gross 1923, G.Gross 1970).

Een zich aanpassen aan sociale processen openbaart zich in het vertonen van pragmatisch schizofrene gedragpatronen. (m.a.w. naïfidealisme verdwijnt).

Leidt pragmatische schizofrenie tot menselijk funktioneren zoals dat hierboven al gekarakteriseerd werd als verliezen van geloofwaardigheid, scepsis, cynisme, apathie en vervreemding dan doet dit én afbreuk aan het individueel geluk (welzijn) en aan de efficiency van het funktioneren van de sociale processen.

Beiden vragen een intensiever onderzoek op basis van een psycho-sociaal model van deze fenomenen.

V. KORTE SAMENVATTING.

Bij de studie van de mens kan men attributen toekennen op basis van gekonstateerde zich herhalende gedragspatronen. Dit gebeurt in de zogenaamde stationnaire structuurbenaderingen: de "trekken en typen" en de "psychoanalytische state" aanpak. Theoretische en methodische problemen leiden tot aanvulling op basis van andere benaderingen. Zo bleken de samenhangen die "gezien" werden gelegd te worden op basis van sociale theorieën, dit zijn primair vooroordelen die relaties doen zien. Begrippen hieruit voortkomend zijn ten gevolge van de beperktheid van de taal vaag. Ook is bekend dat eenmaal toegekend attributen weinig gemakkelijk te vervangen zijn door anderen. Deze problemen probeert men op te vangen enerzijds door toepassing van exact experimenteel onderzoek, anderzijds door gebruik van bepaald soort "logika" bij theoriekonstruktie. Geldt het eerste speciaal voor de leerpsychologie, het tweede is de basis voor de psychologie van de informatieverwerking en de systeembenadering (alle drie zogenaamde procesbenaderingen).

Van de laatste twee richtingen was de eerste een zogenaamde "koude benadering". Ze vormt alleen theorieën over "bewuste" informatieverwerking. De omgeving is ondergeschikt aan de mens, ze levert de informatie; die hij verwerkt en op basis waarvan hij manipuleert. Een wisselwerking, die zo intensief wordt dat het ontstaan en de verklaring van het gedrag van het individu vanuit de omgeving plaatsvindt, zoals dat in de systeembenadering nagestreefd wordt, daarvan is in de "information processing psychology" geen sprake. In deze traditie zijn sociale relaties dan ook een restcategorie en geen voorwaarde voor het functioneren van het individu.

In de psychologie is weinig aandacht besteed aan de systeembenadering. Alleen in enkele velden dwong een dominerende dynamische omgeving tot ontwikkeling van theorieën, met gebruik van een impliciete systeemtheorie. Men kan hier o.a. de studie van het attentieproces, van stress en van de kognitieve organisatie (M.Rokeach) noemen.

Inputs uit de omgeving dwingen het systeem om operaties te kiezen. Deze keuzen vinden plaats op basis van normen die in het verleden opgeslagen werden in het systeem. Zijn geschikte normen aanwezig dan verlopen de operatiekeuzen routinematig. Het systeem komt in een

stresssituatie wanneer onvoldoende adequate normen en operaties aanwezig zijn of als normen strijdig aan elkaar zijn. In dit laatste geval spreekt men van interferentie.

De operatiekeuze vindt telkens plaats op basis van afwijkingsoepalingen waarin de relevantie van de input voor het systeem bepaald wordt.

Strijdigheid van normen vraagt om interferentiereductie, wil het systeem verder kunnen functioneren. Hierbij wordt de toestand van interferentie zodanig veranderd, dat weer eenduidige keuzen plaatsvinden. Men kan stellen dat het systeem bepaald potentieel aan interferentiereductiemogelijkheden heeft. Dit vermogen om interferentie te reduceren kan men kapaciteit noemen. Het systeem kan ook interferentie reduceren door beïnvloeding van zijn omgeving; in zo'n geval spreekt men van macht.

Een systeem zal zich alleen handhaven in bepaalde omgeving wanneer het zijn capaciteit en macht handhaaft of vergroot.

Voortdurende schaarste aan capaciteit en macht dwingt het systeem tot efficiënt functioneren. Het streeft dan die operatiekeuzen na die capaciteitsvergroterend en machtsvergroterend werken. Naarmate normen sterkere bijdragen leveren aan de vergroting van capaciteit en macht, spreekt men van centralere normen. Hoe centraler de normen die meespelen in de keuzeprocessen, hoe sterker de emotionele betrokkenheid van het systeem bij het keuzeproces. De macht en capaciteitsontwikkelingskansen die een systeem in een bepaalde omgeving heeft vormen zijn identiteit.

Interferentie betekent subsysteemvorming. Reduktie vindt plaats wanneer deze subsysteemvorming zodanig gereguleerd wordt dat de dreiging van de omgeving die aanleiding was voor de interferentie door een verandering van de omgeving, opgeheven wordt, en/of de normen via een keuzeproces komen tot betere afstemming en regulering. Dit proces van verbetering van de "arbeidsverdeling tussen de normen" en keuze van adequate beïnvloeding van de omgeving kan min of meer rigide plaatsvinden. In extrem^o geldt dat rigide keuzen plaatsvinden wanneer het systeem zich sluit (sterke reductie van de input); centrale normen gaan dan het proces zodanig reguleren dat ze zelf optimaal baat hebben (zelfhandhaving; zelfbedrog - het systeem functioneert homeostatisch). In de niet rigide situatie vindt een voortdurende wisseling van normen plaats op basis van inputs. (Optimale openheid van het systeem). We spreken van een flexibele keuze wanneer het systeem op basis van zijn inputs en op basis van zijn capaciteit en macht strategisch de mate van rigiditeit van functioneren bepaalt.

Interferentie overdracht kan het systeem bereiken door: inaktiviteit, social exchange, coalitievorming en het kiezen van andere relaties. Terwijl het systeem bij inaktiviteit zelfbeheersing toont, gaat het bij sociaal exchange (interactie) interferentie in een ander systeem opwekken. Beïnvloeding betekent een subsysteme vormen in het andere systeem. Kent het systeem relaties tussen dit subsysteme en andere (mogelijke) subsystemen dan kunnen geraffineerde vormen van macht plaatsvinden. Men kan andere subsystemen kiezen of coalities suggereren enz.; met andere woorden men manipuleert een breed rollenrepertoire.

Uiteraard kan ook overgegaan worden tot manifeste coalitievorming met een ander systeem met het doel om het eerste systeem te dwingen in bepaalde richting, of tot het aangaan van een relatie met een ander systeem (om het eerste systeem eventueel tijdelijk, te vergeten).

Het begrip stress ligt zeer dicht bij begrippen als konflikt, frustratie, angst en neurose. Is het eerste begrip meeromvattend (slaat ook op het sociaal systeemniveau en op de relatie individu-omgeving), het tweede is beperkter van inhoud. Het slaat n.l. op stress tengevolge van het niet halen van een norm. Angst is een bepaalde typering van een individu in een stresssituatie. De verklaring van neurosen als "niet adequate methoden om angst te reduceren" wordt gezocht in het stressfenomeen. Men kan dit nader omschrijven als de diskrepantie tussen een probleem en de capaciteit van het individu om er mee klaar te komen (D.Mechanic 1970)

De oorzaken moeten gezocht worden in interferenties tussen inputs of inputcomponenten. Deze interferenties kunnen veroorzaakt worden door één of meer objecten uit de omgeving. De mate waarin de interferentiereductie ingrepen van meer centrale normen noodzakelijk maakt bepaalt de mate van stress.

Zal bepaalde toename van de stress per tijdseenheid leiden tot bepaalde toename van de capaciteit per tijdseenheid. Na het bereiken van bepaald maximum hierin zal de capaciteitstoename per tijdseenheid afnemen. Dit gaat gepaard met minder flexibele subsystemevorming (vervorming van het beeld van de omgeving, identiteitstwijfel, gespleten identiteit). Dit kan zelfs overgaan tot een afname van de capaciteit. Als dit niet leidt tot een eventueel tijdelijke identiteitsverandering, zal de afloop voor het individu fataal zijn (→ dood).

Rigidisering van de subsystemevorming, krampachtig handhaven van de identiteit, en hiermee gepaard gaande "verenging" van registratie, afwijkingsbepaling en keuze van operaties en transformaties ofwel vervorming van het beeld van de werkelijkheid worden traditioneel samengevat onder

het begrip neurotisch gedrag; wanneer hierdoor "aanpassing" aan de omgeving moeilijk wordt.

Funkionele en informele vormen van arbeidsverdeling en koalitielvorming leiden tot schizofreen verlopende sociale processen. Het individu ervaart voortdurend diskrepantie tussen vormen van gedrag die individuen in zijn omgeving vertonen. Ook vertoont het voortdurend tegenstrijdige vormen van gedrag. Het mechanisme waar organisaties (in het algemeen sociale processen en systemen) brengt bepaald niveau aan schizofreen gedrag met zich mee. De mens past zich hierbij aan door machiavellisme. In sociale konflikt situaties, en meer algemeen in situaties waarin individuen onvoldoende capaciteit en macht hebben kunnen vormen van identiteitssplijting hiervan het gevolg zijn. Deze kunnen zover gaan dat individuen de relaties tussen de verschillende identiteiten niet meer bewust kunnen ervaren. Wordt dit door de omgeving of door het individu als storend ervaren, dan spreekt men wel van ziek gedrag.

LITERATUURLIJST.

- J.Adams Human Memory, 1967.
- R.Akers Problems in the sociology of deviance: social definition and behavior in social forces 46 (1967/1968 p.455-465).
- M.Alexis Organizational Decision making 1967.
- G.Allport The open system in personality theory in: Jrnl of Abnorm. and soc.psych. 61 (1960) p.301-311.
- G.Allport Traits revisited in Am.Psychologist 21 (1966) p.1 - 10.
- F.Allport A structuronomic conception of behavior: individual and collective in Jrnl of Abnorm and soc.psych 64 (1962) p 3-30.
- W.Angermeier Kontrolle des Verhaltens 1972.
- J.Annett Feedback and human behavior 1969.
- M.Appley and R.Trumbull Psychological Stress 1967.
- W.Ashby Introduction to cybernetics 1961.
- P.Bachrach and M.Barati Decisions and nondecisions: an analytical framework. Am.Pol. Science Review 57 (1963) p. 632-642.
- A.Bandura and R.Walters Social Learning and personality development 1963.
- A.Bandura Principles of behavior modification 1969.
- A.Bandura (ed) Psychological modeling 1971.
- G.Bateson, D.Jackson and J.Haley Toward a theory of schizophrenia in Beh.Science 1 (1956) p.251-264.
- E.Baughman Personality: the psychological study of the individual 1972.
- H.Becker (ed) Social problems: a modern approach 1966.
- L.Bellak and L.Loeb (eds) The schizophrenic syndrome 1969.
- W.Bennis, K.Benne and R.Chin The planning of change 1969.
- R.Bergius Psychologie des Lernens 1971.
- D.Berlyne Conflict arousal and curiosity 1960.
- D.Berlyne Behavior theory as personality theory in E.Borgotta and W.Lambert 1968 op.cit.
- E.Berne Games people play 1967.
- A.Bertrand The stress-strain element of social systems: A micro theory of conflict and change in: Social Forces 42 (1963).

- E.Bittner Radicalism and the organization of radical movements in: Am.Soc.Rev. 28 (1963) p.928-940.
- E.Borgatta and W.Lambert (eds) Handbook of personality theory and research 1968.
- R.Borger and A.Seaborne The psychology of learning 1970.
- L.Breger and J.Mc.Caugh Critique and reformulation of "Learning-theory" approaches to psychotherapy and neuroses in Psych. Bulletin 63 (1965) p. 338-358.
- F.de Bruin Roltheoretische en systeemtheoretische analyse van het veranderingsproces binnen organisaties 1971 (rapport T.H.E.).
- S.Budner Intolerance of ambiguity as a personality variable in: Jnl of Personality 30 (1962) p.28 - 50.
- A.Büss Psychopathology 1966.
- R.Carson Interaction concepts on personality 1969.
- J.Cassel Physical illness in response to stress in Leoine and Scotch 1970 op cit.
- N.Christie and M.Jahoda (eds) Studies in the scope and method of the Authoritarian Personality 1954.
- R.Christie and F.Geis Studies in machiavellianism 1970.
- S.Cole and R.Lejeune Illness and the legitimation of failure in: Am Soc Rev 37 (1972) p. 347-356.
- E.Converce The war of all against all in: Jnl. of conflict resolution 12 (1968) p.471-532.
- R.Coser Role distance, sociological ambivalence and transitional status systems in Am.Jnl. of Soc. 72 (1966).
- J.Delamater On the nature of deviance in: Jnl. of personality 33 (1965) p. 584-597.
- J.Deutsch and D.Deutsch Attention: some theoretical considerations in Psych. Rev. 70 (1963) p.80-90.
- P.Dodwell Perceptual learning and adaption 1970.
- B.Dohrenwerd The social psychological nature of stress in: Jnl. of Abn. and soc.psych. 62 (1961) p. 294-302.
- M.Driver and S.Streufert Integrative complexity: an approach to individuals and groups as information processing systems in Adm.Sc.Qu. 14 (1969) p.272-282.
- F.Emery (ed). Systems thinking 1969.
- C.Fink Some conceptual difficulties in the theory of social conflict in: Jnl. of conflict resolution 12 (1968) p.412-459.

- W. Fischer Theories of anxiety, 1970.
- H. Freeman and J. Giovannoni Social Psychology of mental health in: C. Lindzey and E. Aronson(ed.) Handbook of Social Psychology 1969, ch. 45, pp. 660 v.v.
- R. Gagné The conditions of learning, 1965
- J. Galtung Institutionalized conflictrevolution: Journal of Peace research 1965, p. 349-397.
- W. Garner Uncertainty and structure as psychological concepts 1962.
- A. McGhie Pathology of attention 1969.
- M. Goldfried and R. Kent Traditional versus behavioral personality assessment, Psychological Bulletin 77 (1972) p. 409-420.
- W. Goode A theory of rolestrain in: Am. Soc. Rev. 25 (1960) p. 483-496.
- J. McGrath (ed) Social and psychological factors in stress 1970.
- R. Grinker The psychosomatic aspects of anxiety in: C. Spielberger (ed.) 1966 op.cit. pp. 129 v.v.
- E. Gross Work, organization and stress in: S. Levine and N. Scotch op. cit. p.p. 54 v.v.
- J. Gijr As a theory of direct visual perception adequate in: Psych. Bulletin 77 (1972) pp. 246-261.
- J. Gijr et al Computer simulation and psychological theories of perception in: P. Dodwell (ed) 1970 op. cit.
- J. Haas and T. Drabek Community disaster and systemstress: a sociological perspective in: J McGrath 1970 op. cit.
- D. Hall and R. Mansfield Organizational and individual response to external stress in: Adm. Sc. Qu. 16 (1971) pp. 533-547.
- P. Haminond and R. Mitchell Segmentation of radicalism in: Am. Jrnl. of Soc. 71 (1965) pp. 133-143.
- A. Hanken: Systeemleer, een overzicht in: Intermediair 9 - 23, maart 1973.
- O. Harvey, D. Hunt and H. Schroder (ed) Conceptual systems and personality organization 1961.
- O. Harvey (ed) Experience, structure and adaptability, 1966.
- N. Heimstrid and V. Ellingstad Human Behavior: A systems approach, 1972.
- C. Hempel Psychology of natural science, 1966.
- C. Hermann Some consequences of stress which limit the viability of organizations in: Adm. Sc. Qu. 1963 pp. 61-82.

- D.Hickson etal A Strategic contingencies theory of inter-organizational power in Adm Science Qu 1971 p.216-229.
- E.Hilgard and G.Rower Theories of Learning 1966.
- W.Hill Learning: A survey of psychological interpretations 1967.
- I.Horowitz Concensus, conflict and cooperation: a sociological inventory in Social Forces 41 (1962) p.177-188.
- G.Houben Systeemtheorie en konflikt 1972 (intern rapport T.H.E.).
- G.Houben Systeemtheorie en konflikt, revisie en verdere uitbouw 1972 (intern rapport T.H.E.).
- A.Howard and R.Scott A proposed framework for the analysis of stress in the human organism in Behavioral science 10 (1965) p.141-160.
- J.Hunt Intrinsic motivation in: H.Schroder and P.Suedfeld (eds) 1971 p.85 t/m 130.
- I.Hunter Memory 1957 (1968).
- D.Jackson (ed) The etiology of schizophrenia 1960.
- E.Jaco Mental illness in response to stress in: S.Levine and N.Scotch (eds) 1970 op cit.
- R.Kahn, D.Wolfe, R.Quinn, J.Snoek, R.Rosenthal Organizational stress: studies in role conflict and ambiguity 1964.
- L.Kaplan Education and mental health 1971.
- V.Kavolis A Universal criterion of pathology in: E.Rubington and M.Weinberg (eds) 1971 p.31-34.
- D.Klein Some concepts concerning the mental health of the individual in: Jrnl. of consulting psychology 24 (1960) p.288-293.
- R.Kleiner and S.Parker Goalstriving, social status and mental disorder: a research review in: Am.Soc.Rev. 28 (1963) p.169-203.
- B.Kleinmuntz (ed) Problem solving: Research, method and theory 1966.
- L.Krappmann Soziologische Dimensionen der Identität 1971.
- N.Krijmsanski Soziologie des Konflikts 1971.
- J.Lacey Somatic response patterning and stress: some revisions of activation theory in. M.Appley and R.Trumbull: 1967 op cit.
- H.Laughlin The neuroses 1967.
- P.Lawrence and J.Lorsch Organization and environment: managing differentiation and integration 1967.
- R.Lazarus Cognitive and personality factors underlying threat and coping in M.Appley and R.Trumbull 1967 op cit p. 151 v.v.

- R.Lazarus Personality and adjustment 1963.
- R.Lazarus Psychological stress and the coping process 1966.
- R.Leeds The absorption of protest: a working paper in W.Bennis, K.Benner and R.Chin 1969 p.194 v.v.
- A.de Leeuw Grondslagen van de systeemleer in Intermediair 9 - 30 maart 73.
- E.Levitt The psychology of anxiety 1967.
- S.Levine and N.Scotch (ed) Social stress 1970.
- E.Litwak Models of bureaucracy which permit conflict in Am.Jrnl of Soc. 67 (1961) p.177-184.
- N.Luhman Die Programmierung von Entscheidungen und das Problem der Flexibilität in: R.Mayntz (hrsg): Bürokratische Organisation 1968.
- M.Mans An introduction to cognitive psychology 1971.
- D.Mechanic Some problems in developing a social psychology of adaptation to stress in: J. Mc.Grath (ed) 1970 p.104-134.
- D.Mechanic and E.Volkart Stress, illnessbehavior and the sick role in Am.Soc.Rev. 26 (1971) p.51 v.v.
- J.Meyer and P.Hammond Forms of status inconsistency in: Social Forces 50 (1971) p. 91 t/m 101.
- W.Meuwese Sociale psychologie 1972.
- J.Miller Information input overload and psychopathology in Am. Jrnl. of psychiatry 116 (1960) p. 695-704.
- J.Miller Riving systems: The organization in Behavioral Science 17 (1972) p. 1-182.
- J.Miller Living systems: the group in: Behavioral Science 16 (1971) p. 302-398.
- J.Miller The nature of living systems in Behavioral Science 16 (1971) p.277-301.
- G.Miller,E.Galanter and K.Pribram Plans and the structure of behavior 1960.
- K.Miller The concept of crises: current status and mental health implications in: Human Organization 1963 p.195-201.
- W.Michel Personality and assessment 1968.
- W.Moore A reconsideration of theories of social change in Am.Soc.Rev. 25 (1960) p.810-818.
- N.Moray Attention:selective processes in vision and hearing 1969.
- D.Mostofsky (ed) Attention: Contemporary theory and analysis 1970.
- M.Neisser Cognitive psychology 1967.
- W.Nord Social exchange theory: an integrative approach to social conformity.

- D.Norman Memory and attention 1969.
- J.Pennings etal Un certainty and power in organizations in Mens en Maatschappij 44 (1969) p.418-433.
- L.Peters Kunst en Revolutie 1968.
- D.Pugh Modern organization theory, a psychological and sociological study in: Psychological Bulletin 4 (1966) p.235 v.v.
- M.Rokeach Beliefs attitudes and values 1970.
- M.Rokeach The open and closed mind 1960.
- J.Rotter (ed) Applications of a social learning theory of personality 1972.
- E.Rubington and M.Weinberg (eds) Study of social problems 1971.
- S.Sales Some effects of role overload and role underload in: Org.behavior and human performance 5 (1970) p.592-608.
- S.Sales Organizational role as a risk factor in consonary disease in: Adm. Sc.Qu. 1969 p.325-336.
- A.Sanders De psychologie van de informatieverwerking 1967.
- T.Scheff Being mentally ill: A sociological theory 1966.
- H.Schroder and P.Suedfeld Personality theory and information processing.
- W.Scott Flexibility, Rigidity and adaptation: Toward classification of concepts in O.Harvey 1966 op cit.
- P.Secordand, C.Backman An interpersonal approach to personality in: B.Maher (ed) Progress in experimental personality research vol 2. 1965 p.91-125.
- R.Shiffrin and R.Atkinson Storage and retrieval processes in long-term memory in: Psychol. Review 76 (1969) p.179-193.
- J.Sieber and J.Lanzetta Conflict and conceptual structure as determinants of decision making behavior in: Jrnl.of Pers. 32 (1964) p.622-641.
- H.Simon (ed) Human Problemsolving 1972.
- H.Simon On the concept organizational goal in Adm.Sc.Qu. 13 (1968/1969) p. 65 v.v.
- H.Simon The architecture of complexity in: General Systems 10 (1965) p.63-76.
- H.Simon and A.Newell Human problemsolving in: Am. Psychologist 26 (1971) p.145-159.
- L.U.de Sitter Sociologie van het produktieproces 1972 (intern manuskript).
- D.Spaetling Entropie und Information in: Jahrbuch für Soz.Wissenschaften 23 (1972) p.118-133.

- C.Spielberger (ed) Anxiety and behavior 1966.
- P.Swingle (ed) The structure of conflict 1970.
- J.Tedeschi (ed) The social influence processes 1972.
- K.Terhine The effects of personality in cooperation and conflict in: P.Swingle (ed) 1970 p.193 v.v.
- N.Timms A sociological approach to social problems 1967.
- T.Tripody Cognitive complexity, perceived conflict and certainty in Jrnl. of Personality 34 (1966) p.144-154.
- J.Vannoy Generality of cognitive complexity-simplicity as a personality construct in Jrnl of pers. and soc.psych. 2 (1965) p.385-396.
- J.Wallace An abilities conception of personality in: Am. Psychologist 21 (1966) p.132-138.
- R.Watson Two strategies of social change and their dilemmas in W.Bennis, K.Benne and R.Chin 1969 op cit.
- P.Watzlawick A review of the double bind theory in Family Process 2 (1963) p.132-153 (zie L.Krappmann p.203 v.v.).
- J.Weakland The "Double Bind" hypothese of schizophrenia and three party interaction in: D.Jackson (ed) 1960 p.373-388.
- K.Weick The social psychology of organizing 1969.
- Willem Weg met de varkens 1969.
- L.Worell Intraindividual instability and conflict in: Jrnl. of abnormal and soc.psychology 66 (1963) 480-488.
- D.Wrong Some problems in defining Power in: Am.Journ. of Soc. 73 (1967/1968) p.673-681.
- O.Young A survey of general systems theory in: General Systems 9 (1964) p.61-80.